

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

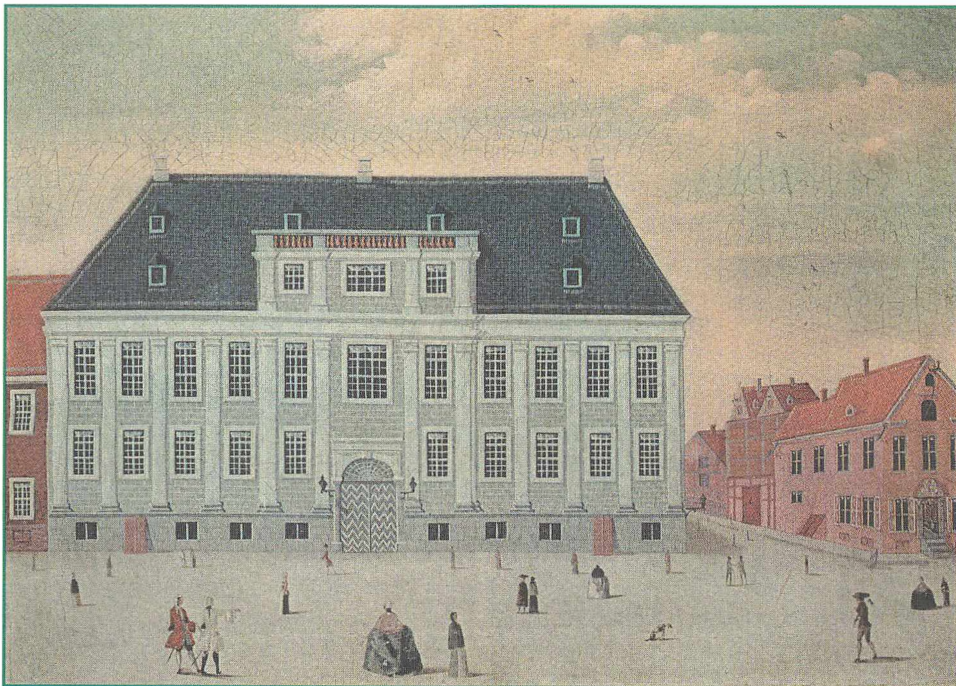
Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SIDEN SAXO

UDGIVET AF STATENS ARKIVER · NR. 4, DEC. KVT. · 18. ÅRG. 2001

Lægen og kopperne

Julestjernen

Foto-besøg på Gl. Estrup

STATENS ARKIVER

SIDEN SAXO

Magasin for dansk historie

Nr. 4
18. årgang 2001

Udgiver:
Statens Arkiver

Ansvarshavende redaktør:
Charlotte S. H. Jensen

Redaktionspanel:
Bent Blüdnikow, Anders Bøgh (Århus Universitet), Søren Eigaard (Odense Universitet), Erik Gøbel (Rigsarkivet), Henrik Skov Kristensen, Gunner Lind (Københavns Universitet), Poul Olsen, Steen Ousager og Anette Warring (RUC).

Lay-out: Kristin Wiborg

Tryk: Nofo-Print, Helsingør

ISSN: 01 09 6028

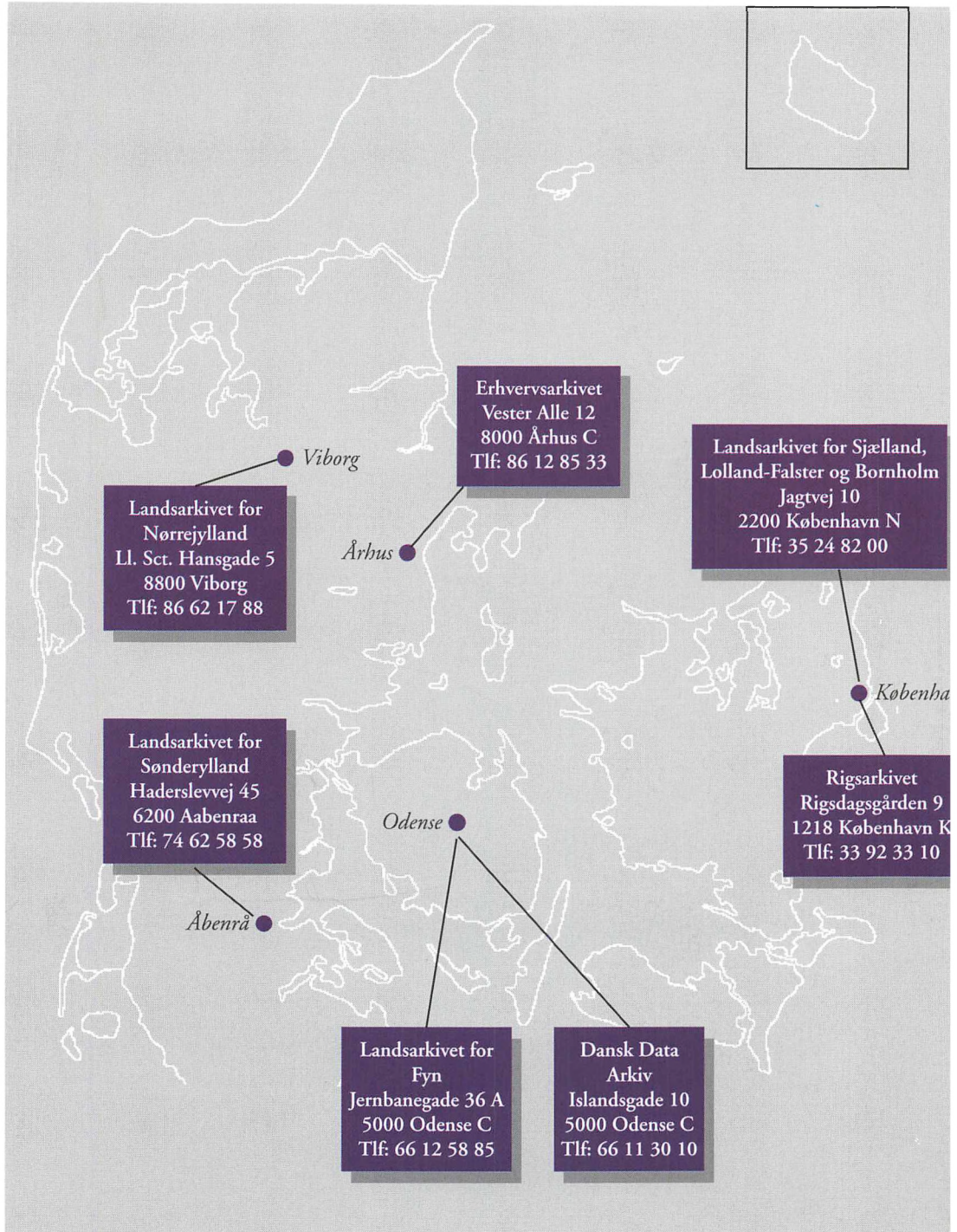
Abonnement:
Tegnes ved henvendelse til Rigsarkivet, Rigsdagsgården 9, 1218 København K, tlf. 3392 3310, Gironr.: 640-1368.

Pris:
Årgang 2001 kr. 140.
Løssalg pr. nr. ved forsendelse kr. 60.
Udlandsabonnement årgang 2001: kr. 200.

Distribution:
Avispostkontoret, til hvem flytning meddeles.

Siden Saxo udkommer 4 gange årligt og udgives med støtte af Kulturministeriets bevilling til almenkulturelle tidsskrifter

© Copyright:
Siden Saxo 2001

Siden Saxo udgives af Statens Arkiver.

Statens Arkiver består af Rigsarkivet, fire landsarkiver, Erhvervsarkivet og Dansk Data Arkiv. I statens arkiver opbevares de statslige myndigheders arkiver, godsarkiver, mange kommunearkiver samt et stort antal private person-, institutions- og erhvervsarkiver.

I stjernernes GLANS

”...og fra selve himlen gled, vist den store stjerne ned“ lyder det i en kendt julesang. Sammen med hjertet, er stjernen nok et af de mest udbredte julesymboler, og dens historie har *Grete Rung* fra *Roskilde Museum* gravet i. Det er blevet til en flerstjernet artikel om julen, stjernen og deres fælles historie. Udgangspunktet er en udstilling, der i øjeblikket er udlånt til *Randers Museum*, så bor man i nærheden heraf, kan man altså for syn for sagn

✱ I dette nummer af *SIDEN SAXO* har vi også en lille premiere: en fotoreportage fra *Gammel Estrup*, hvor museets inspektør, *Britta Andersen*, har leveret en stribe flotte fotos af nænsomt restaurerede rum, hvor stemningen fra svundne tider stadig hænger i luften. Restaurering og genopbygning er også begreber, der kunne beskrive *Birgitte Kjær* og *Erik Hastrup Holms* artikel om arbejdet med genopbygningen af Københavns gamle Møntmestergård. Den står nu i *Den Gamle By*, og når man besøger et sådant sted, er det svært ikke at undre sig over, hvilket stort arbejde, der går forud for den store dag, hvor gæsterne for første gang kan betrede et sådant nyt „museumshus“. I denne artikel får vi et lille indblik i arbejdet bag kulisserne.

✱ Med historikeren *Christian Larsen* dykker vi ned i de mange sager om danskere, der kom på kant med loven og fik en enkeltbillet til Amerika. På den ene side betød arrangementet, at man kom af med uønskede småkriminelle elementer. På den anden side fik de besværlige borgere også chancen for at starte på en frisk.

✱ I dag skulle man måske ikke tro, at koppevaccinationer og foranstaltninger mod sygdommen i almindelighed kunne skabe de store problemer. Men i den vendsysselske koppe-epidemi i 1820'erne blev det tydeligt at læge og befolkning ikke havde samme opfattelse af sagerne. Stiftsfysikus'en før – måske nok lidt voldsomt – frem, myndighederne smølede og de stoute vendelboer havde deres helt egen mening om situationen.

✱ I dette nummer, som er årets sidste, er der selvfølgelig også tips til historiske julearrangementer, m.m. – så tilbage står kun at ønske alle læsere en god Jul og et historisk Nytår.

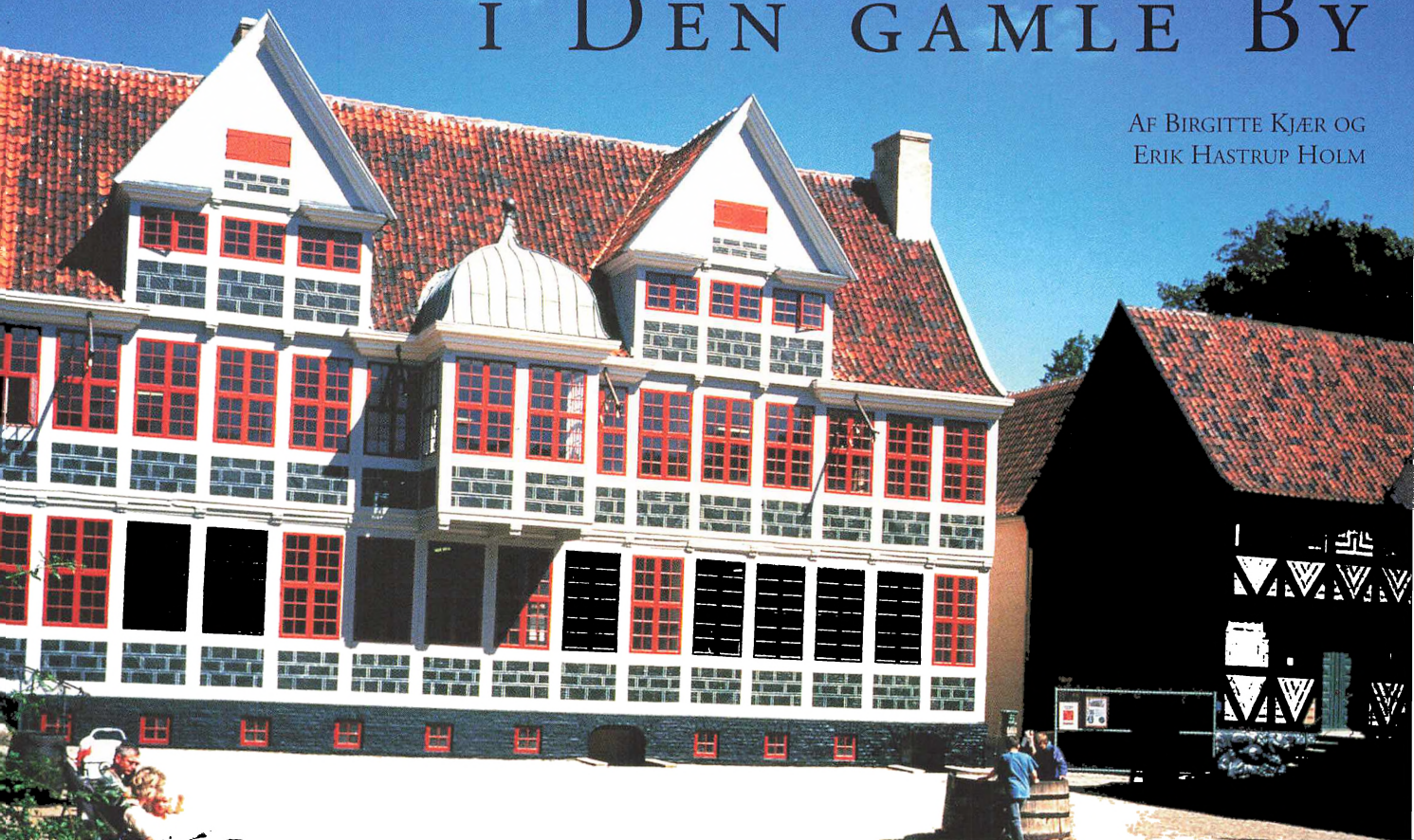
Charlotte S. H. Jensen, redaktør

INDHOLD

Møntmestergården i Den gamle By.....	2
<i>af Birgitte Kjær og Erik Hastrup Holm</i>	
Kopper i Vendsyssel	10
<i>af Gerda Bonderup</i>	
Troede Christian den Fjerde på julemærker?.....	16
Siden sidst.....	18
Spørgekassen.....	26
Bognyt.....	28
Julestjernen	29
<i>af Grete Rung</i>	
En ny chance	35
<i>af Christian Larsen</i>	
Besøg på Gammel Estrup.....	41
<i>af Britta Andersen</i>	

MØNTMESTERGÅRDEN I DEN GAMLE BY

AF BIRGITTE KJÆR OG
ERIK HASTRUP HOLM

Det er ikke så nemt at flytte et helt hus fra København til Århus. Møntmestergården har taget turen, og på grund af undersøgelser i forbindelse med nedtagning og genrejsning kender vi en del til huset, beboerne og de andre faktorer der skabte og ændrede et hus gennem generationer.

Møntmestergården, der i dag ligger på Torvet i Den Gamle By, Danmarks Købstadmuseum, har en facadebemaling, der afviger fra, hvad vi i dag opfatter som normalt for bindingsværksbygninger. Huset er fra København, bygget i begyndelsen af 1680'erne i Borgergade på nuværende nr. 9, nedtaget 1944 og i årene efter 1997 genopført i Danmarks Købstadmuseum i Århus.

Ny København

Borgergade er en gade i den del af København, der kaldtes Ny København. I erkendelsen af, at det gamle, middelalderlige København, der var vokset op mod syd og vest i læ af Københavns Slot, var tæt bebygget og i kraft af sit gamle præg ikke levede op til tidens krav til en moderne storby, var allerede Christian den Fjerde begyndt at udtænke bebyggelsesplaner for området nord for den nuværende Gøttersgade og Kongens Nytorv. Det blev dog byggerierne under Frederik den Tredje og Christian den Femte, der kom til at præge kvarteret. Kongens Nytorv blev

Møntmestergården er genrejst og bemalet som den så ud omkring 1725-30, da den fornemme trappe og de store sale i begge etager var etableret.

Foto: Den Gamle By

anlagt som en pragtplads efter europæisk inspiration, og der blev bygget både kongelige og adelige palæer langs kanten. Byplanen mod nord viste et kvarter med lige gader, der krydsede hinanden i rette vinkler i lyse gadekryds, et billede helt forskelligt fra det middelalderlige København få hundrede meter væk, hvis gader var snævre, krumme og som mange steder kun løb ind til en større gade, ikke altid førte over gaden.

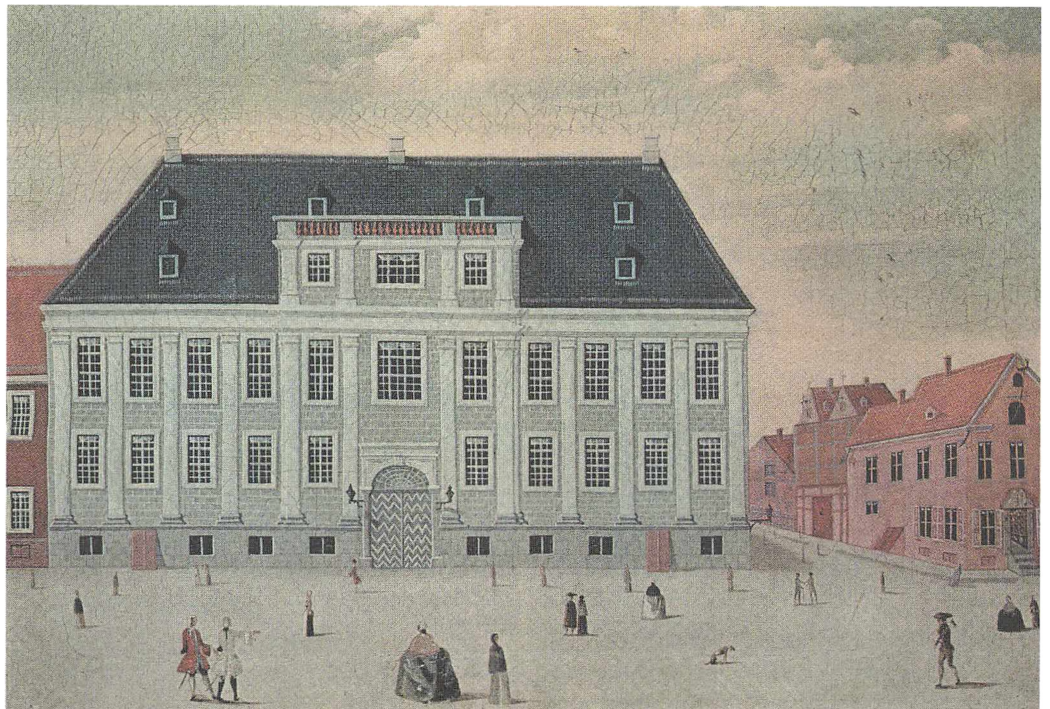
Husene i det nye kvarter skulle være prægtigere end i det gamle København, fordi det var den nye bydels huse, der skulle vise udenlandske gæster med hvilken pragt, den enevældige, danske konge kunne omgive sig. De skulle bygges af grundmur mod gaden, men kunne godt være af det traditionelle bindingsværk mod gården. Kravet om grundmuret byggeri havde dog også en anden begrundelse; det skulle formindske risikoen for de brandkatastrofer, byerne kun i meget ringe grad kunne stå imod. Gadeforløbene skulle også være lige, husene helst i tilnærmet ens højde og udseende; gaden var et rum, der, som idealet var i barokken, skulle være et sluttet hele.

Ny København bliver til det gamle København

Ny København, uden for den middelalderlige bykerne, var således i nogle årtier omkring 1700 Københavns mest moderne bydel. I 1728 ramtes det gamle København af den første af tre katastrofer; store dele af bydelen brændte. Området fra Gothersgade og sydvestpå og fra Nørre Voldgade mod øst og syd blev lagt i ruiner. Men byen blev relativt hurtigt genopbygget. I 1795 ramte katastrofen på ny; denne gang brændte store dele af det sydligste, allerede genrejste kvarter samt store strækninger østpå ud mod Kongens Nytorv. Igen genopbyggede man byen. I 1807 var det ikke en tilfældigt opstået brand, der forårsagede katastrofen, men englændernes bombardement af byen. Det gik ud over især området omkring Frue Kirke samt et område op mod Nørre Voldgade, netop et kvarter, der var blevet genopbygget efter 1728.

På denne måde stod det centrale København efter sin nu tredje genopbygning i begyndelsen af 1800-tallet som en ganske helstøbt by, der for det væsentlige var bygget siden 1728; og Ny København var på grund af 1700- og 1800-årenes nybyggerier sydvest for kvarteret blevet til det gamle København!

Juels palæ, der stod færdigt i 1686, var oprindeligt bygget i røde mursten med lyse pilastre. Før midten af 1700-årene er det imidlertid blevet overmalet med en kvaderstensbemaling, således som det fremgår af gengivelsen hos Rach og Eegberg fra 1749. Men på et stik fra 1763 ser vi, at facaden igen er helt ændret. Kvaderbemalingen har da været gammeldags.

Nybyggeri

I slutningen af 1600-årene og i begyndelsen af 1700-årene var der næppe endnu økonomisk potentiale til det ønskede, grundmurede nybyggeri i København. Måske var det heller ikke altid lige nemt at skaffe håndværkere, der alle beherskede teknikken at bygge i grundmur, oplært som de var i bindingsværkstraditionen. En beregning, foretaget af overlandbygmester Krieger i 1728 godtgør imidlertid, at det skulle være lige så billigt at bygge i grundmur som i bindingsværk. Men han har måske haft den skjulte dagsorden at tilskynde folk til grundmursbyggeri. Der blev nemlig ofte givet dispensationer fra det grundmurede byggeri. Huset i Borbergade 9 er et eksempel herpå, bygget som det er lige omkring 1683 i bindingsværk også mod gaden. At det var vanskeligt at få bygget grundmurede huse ses også af, at der efter branden i 1728 først for alvor kom gang i nybyggeriet, da man i 1731 igen dispenserede fra grundmurskravet og tillod bindingsværk også i facaderne. I 1737 gentog man imidlertid kravet om grundmur i gadefacaden, – men da var størsteparten af byen allerede genopbygget i bindingsværk! Af Rachs og Eegbergs morsomme små malerier af huse i København fra 1749 ses imidlertid, hvordan byen synes at fremtræde som en by med mange grundmurede huse. Det var et rent illusionsmaleri på facaderne; de fleste af husene var af bindingsværk inde bag ved.

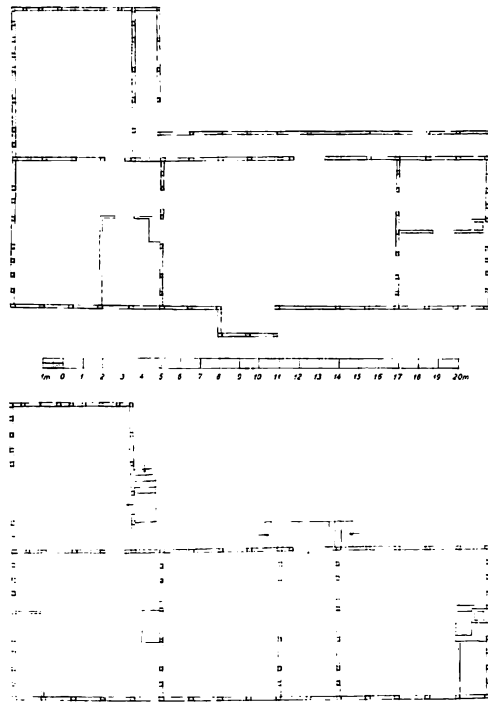
Møntmestergårdens bygningshistorie

Vi har ikke et præcist opførelsesår for Møntmestergården, men kan komme tæt på. Huset er opført med en stor, imponerende karnap foran salen i 2. stokværk; sådanne karnapper blev forbudt i 1683. Kongelige møntmestre havde ejet *grunden* i Borbergade i hvert fald fra 1671, hvor vi ved, at møntmester Gotfrid Krüger var ejer. I 1681 overtog møntmester Gregorius Sessemann grunden, og det må være ham, der har ladet en nybygning rejse i stedet for de tidligere små lejevåninger og haver. Mellem 1681 og 1683 må byggeplanerne være blevet udkastet og i hvert fald påbegyndt inden 1683.

Huset er meget rummeligt, især når man tager

Grundplaner af
rumdisponeringen i
husets to etager 1683.

*Hans Henrik Engqvist,
Den Gamle By,
Årbog 1992, side 17.*

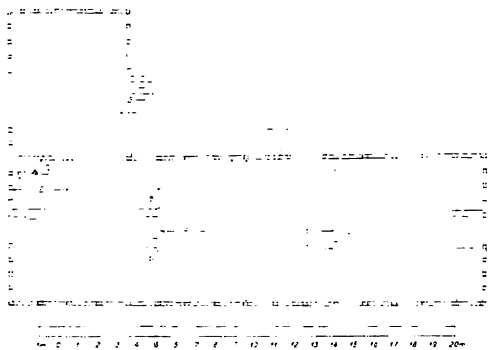

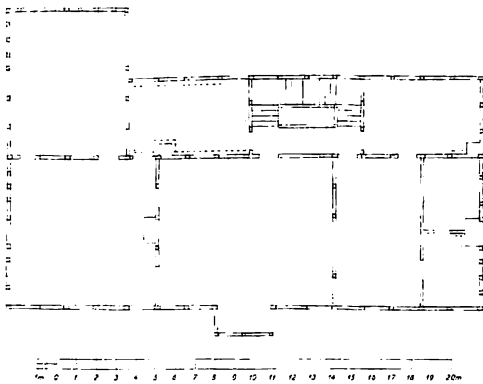
i betragtning, at det er tænkt som bolig for en enkelt husstand. Det var dog, allerede da det blev bygget, gammeldags. Adgangsmuligheden til første etage (2. stokværk) skete ad en udvendig trappe, og adgangen til de forskellige rum her skete via en udvendig svalegang. Der var ingen indvendige trapper mellem de to etager. Husets køkken lå i kælderen. Også stueetagen (1. stokværk) var gammeldags i sin planløsning.

Det medførte, at der hurtigt skete ændringer både i rumdisponeringen og i adgangsforholdene. Den viden, vi har om rumdisponeringen i huset i slutningen af 1600-årene og begyndelsen af 1700-årene, bygger på bygningsarkæologiske iagttagelser, der blev gjort, da huset blev nedtaget i 1944.

Stueetagens rum-
opdeling ændres kort
efter opførelsen; den
gøres mere moderne,
og der indrettes bl.a.
en central sal med
malet „fugleloft“.

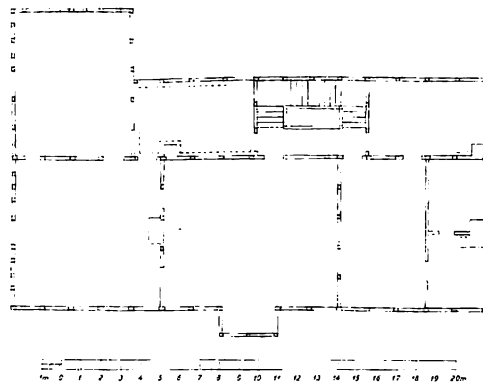
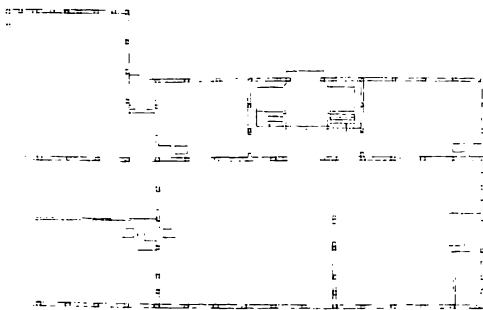
*Hans Henrik Engqvist,
Den Gamle By,
Årbog 1992, p. 19.*

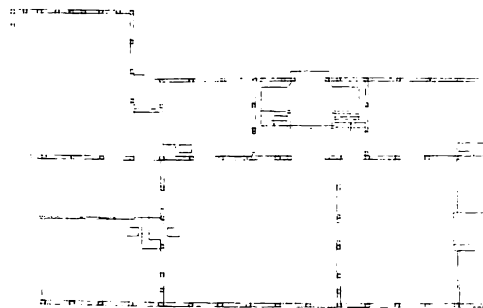
Etageplaner fra tiden kort før 1728, hvor både trappe og siderum er tilføjet.

*Hans Henrik Engqvist:
Den Gamle By,
Årbog 1992, p. 27.*

Bygningsændringer i 1760'erne.

*Hans Henrik Engqvist:
Den Gamle By,
Årbog 1992, p. 35.*

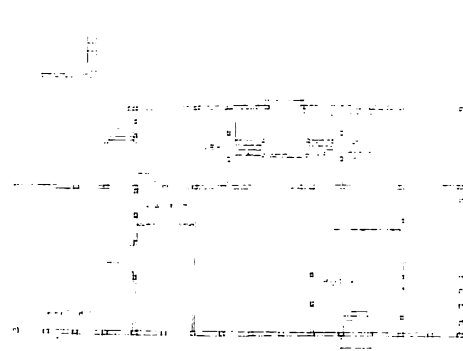
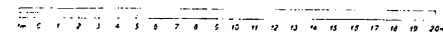
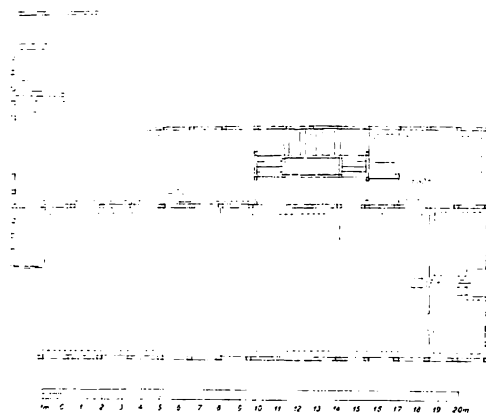
I begyndelsen af 1800-tallet sker der væsentlige ændringer af husets brug, idet det nu indrettes til flere familier.

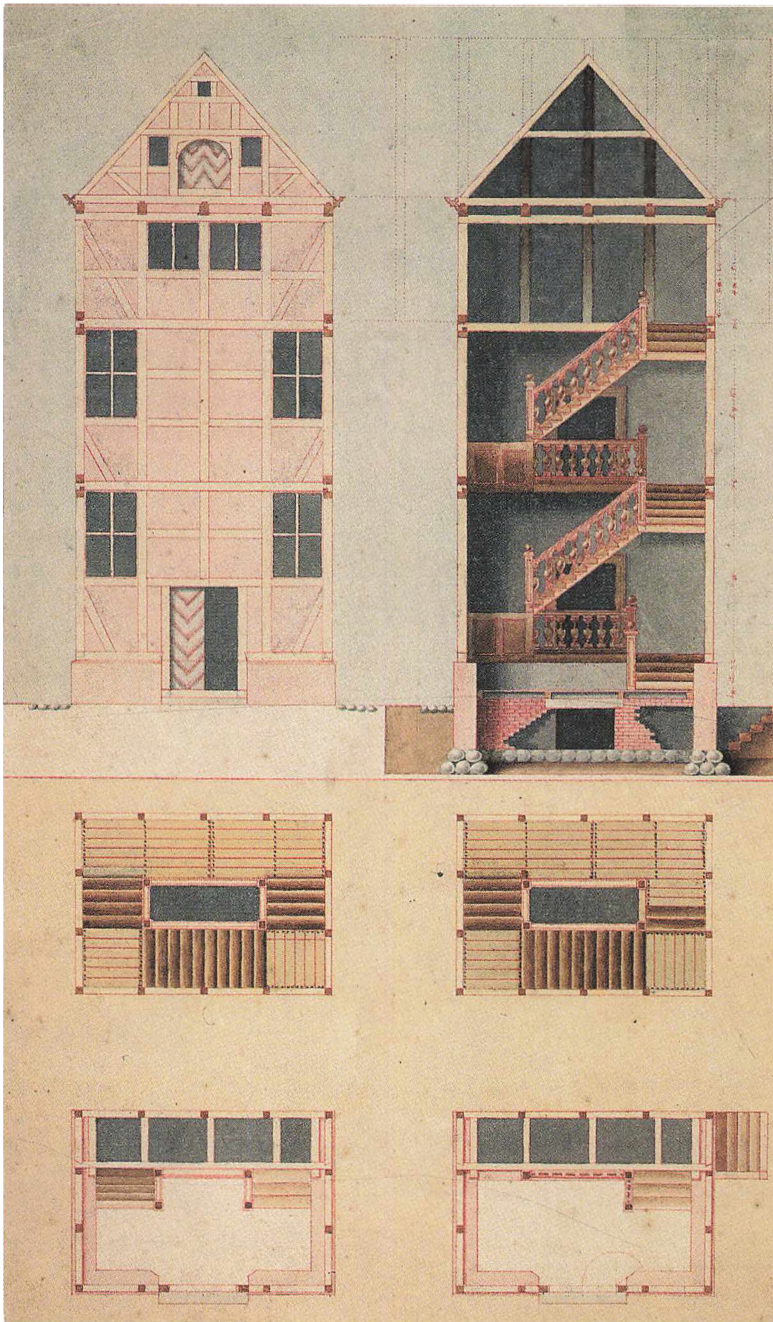
*Hans Henrik Engqvist:
Den Gamle By,
Årbog 1992, p. 39*

Først ændrede man indretningen i stueetagen, så man fik den i tiden eftertragtede sal i midten med et mindre rum symmetrisk på hver side. Den store sal blev udstyret med et malet loft med flyvende fugle på blå himmel. Senere blev en lang korridor afskåret mod gårdsiden, så man ikke gik direkte ind i salen.

De største ændringer skete dog lige efter 1720, hvor man ønskede at opdele huset til to familier. Adgangsforholdene til 2. stokværk måtte gøres bedre, og man byggede nu på gårdsiden et bredt og dybt trapparhus, der kunne rumme en treløbet trappe op gennem alle husets etager. Kort efter fjøede man udbygninger til på hver side af trappehuset, så dette blev lukket inde i selve huskroppen. Huset havde hermed fået en betragtelig udvidelse mod gården, og med den statelige trappe levede det helt op til ønskerne om en prægtig bolig i et prægtigt kvarter. Man havde selvfølgelig måttet opgive køkkenet i kælderen senest ved denne lejlighed; i hvert fald var der nu køkken i husets sidefløj i begge etager.

I 1760erne blev der afskåret et par smårum fra de store enderum i begge etager. Men det var i

begyndelsen af 1800-tallet, at husets indre for alvor ændrede udseende; der blev nu indrettet fire boliger samt en butik. Op gennem 1800- og 1900-tallet skete der i det hele taget gentagne ændringer frem til 1944, hvor huset blev nedtaget.

En statelig trappe

Den væsentligste ændring af huset var, da man i 1720'erne indarbejdede den store, treløbede trappe på husets bagside; den gav mulighed for alle de ændringer, der senere skete med huset. Det var nu muligt, at flere familier kunne bebo huset samtidig – på hver sin etage. Fra trappen var der også adgangsmulighed til flere rum på hver etage.

Ligesom huset er også trappen statelig, og den gjorde nu det fra starten lidt gammeldags hus moderne. Trappen hører til blandt de tidligste af de såkaldte „italienske trapper“, en konstruktionstype, hvor trappen – selvbærende eller støttet i hjørnerne – løber op gennem huset i flere, lige forløb. Trappen må være en af de første af den type i borgerligt byggeri i Danmark.

Trappens farvelag er blevet afdækket, og inderst er der fundet en rød og hvid marmorering. Derover ligger en blå og hvid marmorering på balustrene; håndfanget og listen under balustrene

Ved et lykkeligt tilfælde er originaltegningen til en ganske lignende trappe bevaret i Samlingen af Arkitekturtegninger på Charlottenborg; tegningen er fra tiden lige omkring 1720. Trappen er tænkt malet med en rød marmorering, ganske som vi finder det i Møntmestergårdens trappes ældste farvelag.

Fra: Erik Kjersgaard og Bue Beck. *Den Gamle By* 1991, p. 15.

Balustre fra Møntmestergårdens italienske trappe med den blå marmorering.

har været mørkeblå med en gul staffering på karnisprofiler, og forvængen har været okkergul med en blågrøn staffering. Det må have været et virkeligt festligt trapperum i 1700-tallet. Trappen viser et godt eksempel på barokkens illusionsmaleri; trappen så ud, som var den bygget i sten.

Husets farver

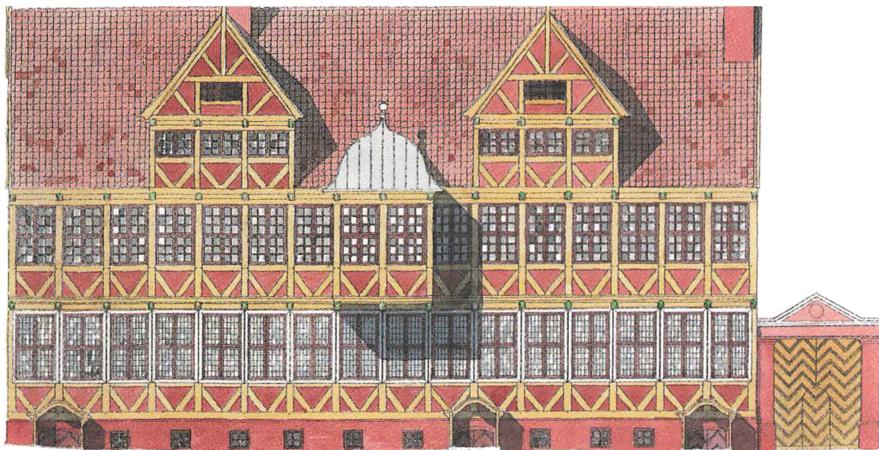
Og lad os så vende tilbage til huset, som det står i dag i Den Gamle By. Sandstensfarvet tømmer, tavln opmalet som sorte stenkvadere med hvide fuger samt rødmaledede vinduer: kulørt illusionsmaleri, der skulle få bindingsværkshuset til at se ud, som var det bygget af sten! – ganske som vi har set det på Rach og Eegbergs malerier. Denne farvesætning er ikke husets første, men den huset havde, da trappen blev tilføjet. Farvesætningen kan stadig ses i den oprindelige svalegangsfacade og på sidehusets bagside. Det er konstateret under nedtagningen i 1944, hvor lederen af nedtagningen, arkitekt Hans Henrik Engqvist, undrede sig over ikke at finde spor af tilsvarende bemaling på gadefacaden. Under restaureringen og genopførelsen af huset i Den Gamle By lykkedes det imidlertid museets daværende arkitekt, Bue Beck, og museets daværende konservator, Lars Vester Jakobsen, at afdække spor af kvaderbemalingen på ét bevaret skråbånd fra gadefacadens stueetage.

Selv om dette voldsomme illusionsmaleri synes fremmed for os, var det ikke overraskende for datidens københavnere. Ikke langt fra Møntmestergården, forneft placeret på selve Kongens nye Torv, havde admiral Niels Juel i 1686 opført et palæ i røde mursten med lyse pilastre, så det var grundmuret fra starten. Men da Rach og Eegberg gengav huset i 1749, var det med facaden malet som kvadre adskilt af hvide fuger!

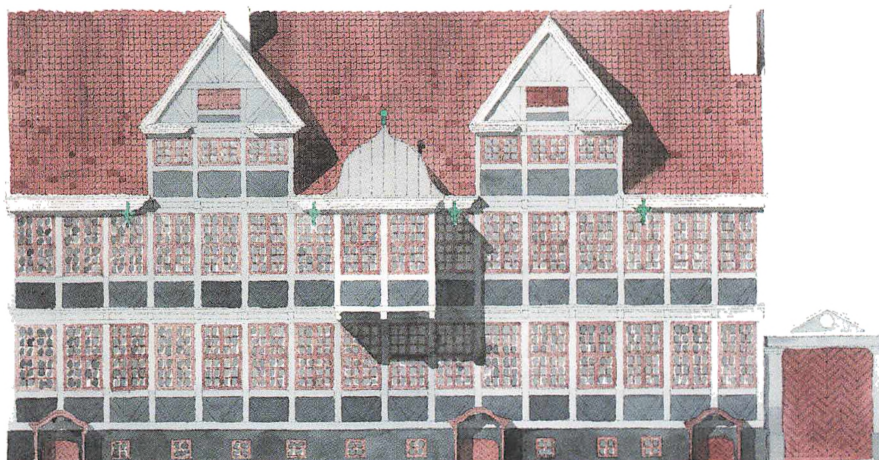
Møntmestergårdens tredje farvesætning, viser huset i en helt rød skikkelse, ca. 1750-60.

Som det fremgår af Juels palæ var kvaderstensbemalingen nu umoderne.

Akvarel: Erik Hastrup Holm.

Møntmestergårdens første farvesætning med egetræsådtret træværk og røde tavln, 1683. *Akvarel: Erik Hastrup Holm.*

Møntmestergårdens anden farvesætning, hvor huset er opmalet med sorte kvadre og sandstensfarvet træværk, ca. 1720. *Akvarel: Erik Hastrup Holm.*

Møntmestergårdens oprindelige farvesætning fra omkring 1683 var ganske anderledes, om end også den bar præg af illusion. Her var husets tømmer malet gult, tavlene røde, og de udskårne bjælkeender, der prydede etageadskillelsernes lange bjælker malet med grønt bladværk på rød bund. Illusionen kommer med det gulmalede tømmer; fyrretømmeret er malet som det finere egetræ.

Efter den grå/sorte farvesætning er huset, sandsynligvis omkring 1760 igen – for tredje gang – blevet malet, denne gang i rødt over både tavl, træværk, døre og vinduer. Også dette er en illusionsmaling, idet huset nu fremtrådte som et hus bygget af røde mursten!

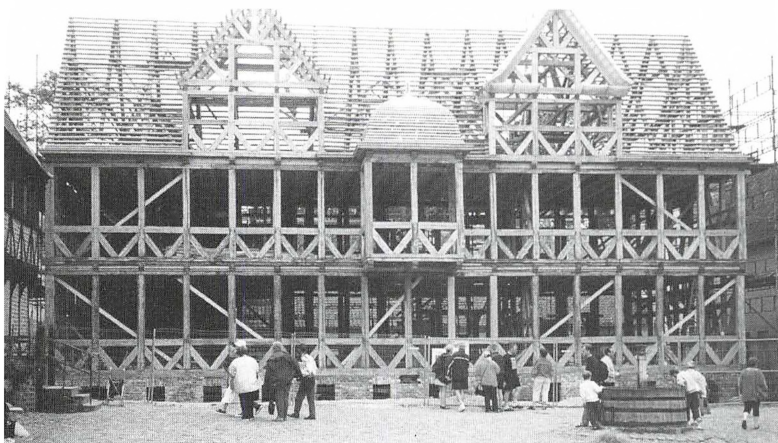
Senere, i årtierne omkring 1800, blev huset et par gange opmalet i klassicismens grålige farver

Et hus, flere familier

Huset har haft mange ejere gennem sine godt 250 år. I vores sammenhæng er det medlemmerne af møntmesterfamilien Wienecke, der ejede huset i godt 60 år fra 1690 til 1752, der er interessante.

Det må have været særdeles indbringende at være kongelig møntmester. Det fremgår med al tydelighed, når man iagttager husets store dimensioner; huset var en af de stateligste bindingsværksgårde i København. Vi havde gerne vidst, hvordan familien havde indrettet sig, – og om de

Foto: Den Gamle By

selv beboede huset fra starten. Skifterne efter såvel møntmestrene Christian Wienecke den ældre og den yngre som deres respektive hustruer, Anna Maria f. Johan-Jürgens og Ingeborg Maria f. Brandt, er imidlertid blevet eftersøgt uden held.

Men allerede i 1728 kan vi komme lidt nærmere ind på husets beboere. Da ved vi, at huset rummede to husstande, nemlig møntmester Christian Wienecke den yngre og hans husstand på seks personer i stueetagen, og på førstesalen den russiske gesandt med familie og tjenestefolk, i alt 18 personer. Husets fornemhed kan altså ikke diskuteres.

Oprindelig er huset dog nok kun tænkt som bolig for én familie. Har de kunnet indrette sig over begge etager, har det virkelig været stands-mæssigt.

Nedtaget og genrejst

Hele det engang gode kvarter omkring Borgergade var gennem årene sunket til dybt forfald i begyndelsen af 1900-tallet, og i 1944 stod Møntmestergården for nedrivning. Lykkeligvis ønskede Københavns Bymuseum at bevare huset med en eventuel genopførelse for øje, og huset blev derfor sagkyndigt opmålt og nedtaget under ledelse af arkitekt Hans Henrik Engqvist i 1944. Københavns Bymuseum lagde huset på magasin, og kom med tiden længere og længere væk fra planen om en genopførelse.

Her kom Den Gamle By ind i billedet. Museet havde gennem mange år ønsket en markant bygning til at lukke den fjerde side på Torvet, og fik nu mulighed for at erhverve huset. I 1999 blev huset indviet på sit nye sted, idet Dronningen d. 26. juli indmurede et grundstensdokument i soklen.

Huset blev genrejst i den skikkelse, det havde i København i årtierne fra 1728 til 1768, – i en skikkelse, hvor der boede to familier i huset, og hvor den italienske trappe og dens sidebygninger var tilføjet. I disse år var huset til gaden opmalet i den overraskende kvaderbemaling, vi har dokumenteret, og som nu vækker opmærksomhed. Det er et overraskende nyt billede, vi gennem Møntmestergården har fået af Københavns farver.

Møntmestergårdens farvesætning omkring år 1800; det er nu klassicismens ønske om lyse farver, der præger husets udseende.- (akvarel: Erik Hastrup Holm).

Foto: Den Gamle By

Hvad gør en 1800-tals læge, når der udbryder kopper i hans distrikt? En svær opgave, når distriktet bestod af stædige vendelboer, der ikke havde alverden af tiltro til vaccination, sygehuse og karantæne. Og nemmere blev det ikke, når „distriksfysikus“ måske for lidt for voldsomt frem.

KOPPER I VENDSYSSEL!

Hoff-Hansen

AF GERDA BONDERUP

I sommeren 1824 udbrod der kopper i Vendsyssel. Det var set i et længere perspektiv ikke noget særligt, for koppepidemier kom med 5-7 års mellemrum. Selv om de kunne slå hårdt til – de tog gerne op til en tredjedel af de nyfødte – så befolkningen ikke noget specielt i en koppepidemi: I deres betydningsunivers var kopperne et renselsesmiddel. For alle mennesker havde fra fødselen urene væsker i sig, og kopperne var midlet til at drive dem ud. Hvis kopperne hærgede som epidemi – ja, så var det Guds svøbe.

Det, der alligevel gjorde 1824-epidemien i Nordjylland til noget særligt, var: *at* man allerede i 1801 havde indført vaccinationen som bekæmpelsesmiddel, *at* forordningen af 1810 gjorde vaccinationen så godt som obligatorisk, og *at* man havde troet, at koppe sygdommen var udryddet, fordi man havde været fri for den i 14 år.

Alt dette gjaldt også for den epidemi, der var brudt ud i januar 1824 i København, hvor samarbejdet mellem læger, politi og befolkningen havde fungeret glimrende. *Men* de stoute vendelboer havde dannet en sidste bastion mod vaccinationen og stødte frontalt sammen med to forskrækkede og derfor noget diktatoriske embedslæger.

Lægernes version

Den 7. juli 1824 måtte distriktskirurg Sünckenberg fra Hjørring slå alarm, for der var fundet et koppetilfælde i Borup by, Vrå sogn, Hjørring amt! Og alarmklokkerne gik da også straks i gang. Hans foresatte, stiftsfysikus Hoff Hansen, holdt sig striks til sine regler for epidemibekæmpelse, hvad der betød, at et hus med en syg skulle spærres af og sættes under bevogtning, og at patienten skulle indlægges på Hjørrings sygehus. I begyndelsen af en smitsom sygdom opstod der altid det håb, at en epidemi kunne undgås, hvis man hurtigt greb ind og isolerede alt smittefarligt. Det var meget drastiske forholdsregler, og mange „vedervordigheder“ stillede sig da også i vejen for de to læger: Koppeangrebet var faktisk ikke lige sket, der var gået adskillige dage, inden folk havde bekvæmet sig til at anmelde det til lægen. For befolkningen vidste godt, at restriktive ordrer ville komme. Patienten og familien nægtede i det følgende ihærdigt at efterkomme befalingen, sygehus-tanken var vederstyggelig, og hverken overtalelse eller trusler kunne formå dem til at skifte mening. Hoff Hansen så kun ét middel til at få sin vilje gennemtruffet, nemlig at anvende magt med hjælp fra den øverste politimyndighed, amtmanden.

Men amtmanden ville ikke hjælpe, især ville han ikke være med til sygehusindlæggelsen. Fysikus skrev harmdirrende til København til den kommission, der netop var blevet nedsat for at tage sig af epidemien dér. Det var dog ikke det rette bord, for kommissionens virkekreds var kun hovedstaden. Det meddelte man så til Vendsyssel. En nærmest desperat Hoff Hansen alarmerede nu sin øverste myndighed i sundhedsvæsenet, Sundhedskollegiet i København. Da var der gået over en uge! og den kunne han ikke lade passere passivt. Skæbnen hjalp nu også lidt til, for yderligere tre var blevet syge. Nok nægtede også de at lade sig indlægge, men efterhånden kom de første på hospitalet. Fra sygdommens anmeldelse til indlæggelsen var der da gået 11 dage og mindst en uge derudover siden koppeudbruddet. Sygehuset havde ikke ret mange andre patienter, kun nogle få med syfilis. Dem ville fysikus evakuere og indrette stedet til lazaret alene for koppesyge.

Amtmand Graah var nu gået med til at udpege nogle bønder til at holde vagt ved de efterhånden tre huse, som havde været bolig for de foreløbigt otte angrebne. Men da distriktskirurgen kom på overraskende visit, var der ingen vagtposter, det regnede nemlig, og derfor havde de søgt ly inde i husene – og udsat sig for smitte. Den ramte da også den ene.

Lægen trygler

Stadig uden svar fra sine foresatte ville Hoff Hansen gå i gang med en endnu mere intensiv indsats. Det berettede han om i sit tredje brev af 25 juli, som er gengivet i faktaboksen.

Uddrag fra Hoff Hansens brev, 25 juli:

„ihenseende til Koppe-Hospitalet og Qvarantainen.

Da de Syges Antal alt er stegen til 9, maa Sygehuset ganske ryddes for de veneriske (syfilissyge) og indrettes til Koppehospital. Til de veneriske requireres anden Plads i Byen. Værelserne maae da inddeles i Patient-, Reconvalescent- og Qvarantaine- Værelser. Fra de sidste tørrede Koppers Affald holde Patienterne endnu Qvarantaine i 14 Dage i det mindste. Ved Dimission af Qvarantainen faaer hver Patient 2 varme Bade; efter det sidste bringes han nøgen i Dimissions Paaklædnings Værelset og iføres et Sæt nye Klæder, og derpaa ud af Sygehuset forsynet med Attest. De tilbageblivende Gang og Senge Klæder røges og renses først paa sædvanlig Maade, forinden de hiemsendes.- Saasnart Sygehuset er rensed for veneriske og indrettet kun til Koppe-Hospital, trækkes en Linie i 3 Alens Afstand rundt om Sygehuset, ved hvilken stilles en Skildtvagt, som paaseer, at ingen uden Districtlægen, eller hvo som af ham maatte være meddeelt et aparte Adgangskort tillades at overskride denne Linie eller indtræde i Koppe Hospitalet, ey heller nogen fra Koppe Hospitalet at udtræde af Huset. For de fornødne Opvarningskoner (: som helst maa tages af Personer der bære kiendelige Mærker at de tilforn have gjennemgaaet de ægte Børnekopper, i det mindste de ægte Vacciner :) sørges, ligesom og for Én til at besørge Oeconomien til de Syge. Disse Koppe Hospitalets Betiente maae ey træde uden for den dragne Linie. Saavel paa Koppe Hospitalet som paa de paa Landet spærrede Huse bemærkes disse med en Seddel paaskreven de Ord „Her er Børnekopper“, som nedtages af Politiet først efter Districtlægens skriftlige Tillaelse dertil.

Uagtet District Chirurgen Synkenbergs meest ufortrødne Aarvaagenhed, Forsigtighed og Iver tvivler jeg dog højliggen, at det vil lykkes at forhindre Koppe Sygdommens videre og betydeligere Udbredelse, eftersom al Assistencen fra den executive Magt (= amtmanden) forekommer mig ik-

ke at være kraftig nok, endnu mindre hurtigt virkende nok til at give grundet Haab herom. For det første medgik alt for megen Tid fra min Promemoria til Hr. Amtmanden af 8de Juli indtil de daværende 3de Patienters Indlæggelse paa Sygehuset, som først fandt Sted den 17de d.M., da 4 nye Koppepatienter vare tilkomne. Dernæst skeer Annonceringen af Syge ikke hurtig nok, eller rettere aldeles ikke, da District Chirurgen ved sine Reiser til den angrebne Bye maa, saa at sige, inqvisitorisk opdage Patienterne hvis Tilværelse ey bliver anmeldt. Naar endvidere saadan Uorden kan foregaae som at Patienten No 9, til hvis Indlæggelse Ordre blev given den 21de d.M.; endnu ey den 25de var indkommen, vil det ikke holde besynderligt, at den anordnede Vagt for de af Smitten angrebne Huse (: indtil disse ere rensede paa sædvanlig Maade :) ikke findes at være paa sin Post ved District Chirurgens Ankomst og Nærværelse.

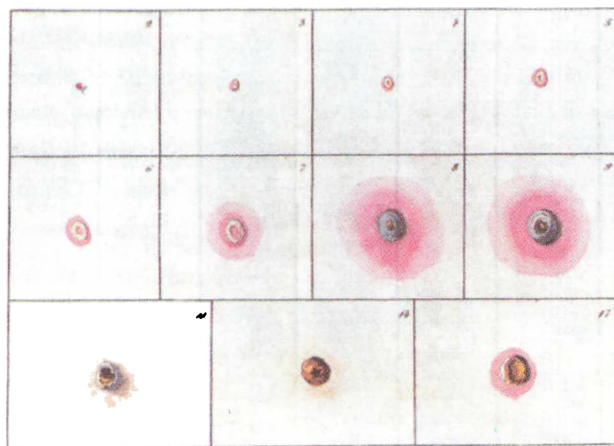
Alle disse Vanskeligheder synes at udfordre en hurtig Tilstedeværelse af en liden militair Commando, deels til den nøjagtige Vagt ved Koppe Hospitalet, og deels til ved Magt at kunne afhente de modvillig udeblivende, og om Sikkerhed bød det at kunne ved samme ogsaa foretage en sikker Spærring af de befængte Huse, indtil Rensningen var fuldbragt.

Jeg troer dog ikke at Hr. Amtmand Graah, saavidt jeg af mundtlig Samtale med ham kunde skjønne, anseer sig berettiget eller det for rigtigt at lade exequere de i min seneste Skrivelse, dateret Hjørring den 25de d.M. foreslaaede Foranstaltninger, forinden Annonce desangaaende fra ham bliver afgivet til det kongelige Danske Cancellie og Højsammes derpaa følgende Resolution. Jeg er altsaa ganske uvidende om, hvorvidt disse udføres eller ikke, og har derfor udbedet mig nærmere Underretning fra District Chirurg Synkenberg om hvorvidt og hvormeget af anførte maatte bringes i Execution.“

Hoff Hansen havde også sendt et brev med hovedpunkterne herfra til amtmand Graah, heri blev den foreslåede militærkommando nøjere beskrevet: Der skulle være en underofficer med 12 mand, rekvireret fra regimentet i Ålborg. Amtmanden ville dog ikke være med til ret meget af det, og han klagede til Danske Kancelli, som på denne tid var både hans og sundhedsvæsenets overordnede. Det havde han truende fortalt Hoff Hansen, som klagede herover til Sundhedskollegiet og forespurgte, om han ikke også hellere måtte fremsætte sit syn på sagen over for kancelliet. Og så tryglede han om at få Sundhedskollegiets blåstempling af sine tiltag, som jo var så nødvendige, når en smitsom sygdom endnu kun optrådte sporadisk og derfor måske kunne stoppes. Han ledsagede dette med et argument hentet fra matematikken, ifølge hvilken en epidemi i begyndelsen kun langsomt sniger sig frem som en aritmetisk række, mens den senere antager karakter af en geometrisk – hvad der betød, at man i stedet for at addere med et fast tal nu skulle gange med det. Til slut greb han til det mest slående argument, nemlig at det jo faktisk drejede sig om en kommende *pestagtig Epidemie, som kan have ødelæggende Følger vidt og bredt og for det hele Land, og en Sygdom, som samtlige poliverede* (det er vist et hjemmelavet fremmedord, afledt af polis – by, og Hoff mener nok kultiverede / civiliserede) *Stater gjøre sig fælleds Umage for at faae aldeles udryddet.*

I København begyndte Sundhedskollegiet nu at blive nervøs, det havde ellers taget Hoff Hansens breve med ro, og et kladdeark med optegnelser fra de enkelte medlemmer viser, at de nærmest syntes, at han overdrev i sin iver. Det nye brev kom, da Sundhedskollegiet lige havde smølet sig færdigt med et svar på Hoff Hansens forudgående to breve, nu skyndte

Sådan skulle en koppevaccination udvikle sig ifølge vaccinationskommissionen.

Der var nogen skepsis i 1700-årenes slutning, da Jenner begyndte at vaccinere med kokopper. Selvom det nok næppe er mange, der frygtede at de ville få de bivirkninger, der viser sig på dette samtidige satiriske stik.

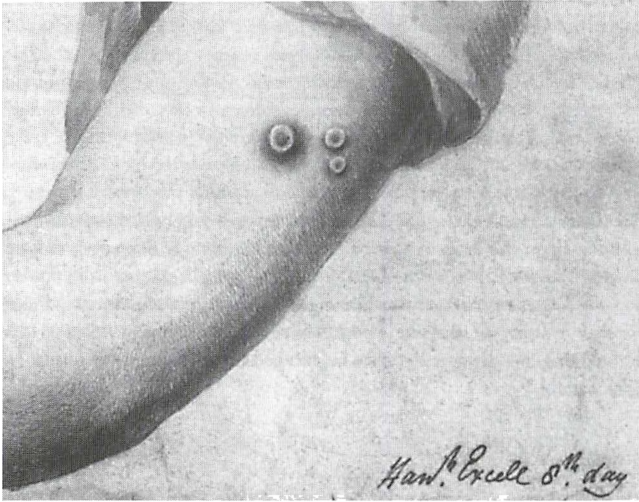
man sig at diskutere sagen til ende. Kollegiet støttede alle Hoff Hansens anordninger og bad ham hurtigst muligt vaccinere hele sognet inklusive dem, der før var vaccineret, for det lod til, at det i sin tid ikke havde slået an. Man mente også, at man ville sende Hoff Hansens brev til Danske Kancelli.

Forståelig panik

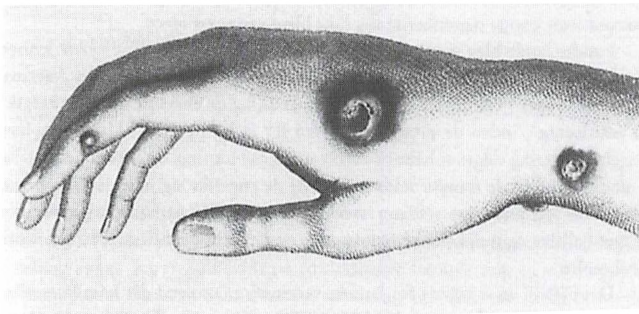
Var stiftsfysikus' krav rimelige? Jeg mener som amtmanden NEJ, men de var forståelige: Hoff Hansen, der på dette tidspunkt var 41 år gammel, havde under sin uddannelse lært reglerne for epidemibekæmpelse og om vaccinationens goder, de var kommet til Danmark i 1801. Siden 1810, da vaccinationen blev gjort så godt som obligatorisk, havde der ikke været et eneste kopperedødsfald i landet. Man havde faktisk troet, at kopperne var blevet udryddet for evigt. Så tro da skam, at Hoff Hansen gik i panik i 1824, da den første koppepatient dukkede op i Vendsyssel. Fra København havde han godt nok hørt, at der i begyndelsen af året havde været nogle få koptetilfælde. Men pludselig kunne han ikke overskue, hvad et koppeangreb egentlig var og krævede. Han havde sikkert i hast læst forordninger og instrukser og rodet en hel del sammen. Forordningen af 1782 om farlige smitsomme sygdomme krævede godt nok indespærring, når intet andet middel hjalp. Men dels havde Hoff Hansen beordret indespærring fra starten, dels var kopperne ikke længere en farlig sygdom hos

de toneangivende læger. Derfor stod der heller ikke noget i forordningen af 1810 om vagtposter foran smittede huse, kun at sedler skulle sættes op med påskriften „Her er Børnekopper“, og at politimesteren skulle sørge for, at disse sedler blev urørte. Nok stod der for købstæderne i §21, at de såvidt muligt skulle have et lokale i beredskab til indlæggelse – det skyldtes, at folk boede meget tættere sammen i byerne. Men Hoff Hansen havde ikke opfattet, at landboerne ikke hørte ind under paragraffen.

Alligevel gik amtmanden med til at sætte bønder som vagt og – omend modstræbende – til også at få de syge indlagt. Da det kom til stykket, nemlig da Danske Kancelli sidst i august (!!) endelig bekvemmede sig til at tage sagen op ved at sende Graahs breve og klager over stiftsfysikus til udtalelse i Sundhedskollegiet, var situationen så (u)heldig, at epidemien tilsyneladende var slut i Vendsyssel. Sundhedskollegiet kunne altså ikke klandre amtmanden for, at en epidemi var brudt ud, og det kunne kun være let indigneret. Man bakkede fuldstændig op om Hoff Hansen, selv om han egentlig var gået over grænsen, og man roste ham oven i købet og turde håbe, at koppeepidemien nu *med denne værdige Mands Embedsiver* ville være standset. Sundhedskollegiets medlemmer havde også overvejet at påtale kancelliets sendrægtighed, men undlod det alligevel, fordi kancelliet faktisk havde dadlet amtmand Graah. Der gjaldt nemlig den regel, at under en epidemi havde fysikus' ord større vægt end amtmandens.

Kokoppevaccination på en arm.

Da Jenner i 1798 udgav sin bog „An Inquiry“ om sine forsøg med vaccination, bragte han som illustration denne tegning af en malkepiges hånd efter indpodning.

Skjulte syge

Der optrådte igen nogle tilfælde i Vendsyssel i september og oktober. Amtmanden var blevet føjelig og sørgede for bevogtning, og da vejret var blevet dårligere, gik Hoff Hansens overvejelser ud på, om det var forsvarligt at køre patienterne den lange vej (ca. 15 km) til Hjørring, eller om det var bedst at lade dem blive hjemme under militærbevogtning. For militæret måtte det blive, da bønderne jo især på denne kolde årstid ville søge ind i husene og blive smittet. Da syntes Graah, at en lukket vogn til transport var det mindste onde for amtet, og han lovede at skaffe en sådan.

Det lader til, at alt gik sin mindelige gang, den sidste patient var kommet hjem igen, og Hoff Hansen følte sig træt. Han ansøgte i oktober om to års orlov og fik den bevilliget. Og alt åndede fred og ro, det blev med kun en enkelt ny patient en god jul. Men så gik det galt igen, og det ganske eftertrykkeligt. Alt gentog sig i meget større målestok: Sygdommen var blevet holdt skjult i over fire uger, klager over amtmandens nølen, breve frem og tilbage til København. Der var intet at gøre, kun en radikal gennemvaccinering var tilbage. I sin medicinalberetning for 1825 skrev Sünckenberg, at 53 var døde af kopper, og 1106 var registreret som angrebne, men han vidste, at det drejede sig om mange, mange flere, da vendelboerne fortsat skjulte deres syge.

Af de godt 1100 angrebne var tre fjerdedele ikke vaccinerede. Det var hårrejsende forhold i sammenligning med den københavnske epidemi, for der var kun 418 blevet syge, og kun en tredjedel var uvaccineret. Så vidt tildragelserne set fra lægernes side.

Befolkningens version

Befolkningens version må vi ræsonnere og tolke os frem til, for vi har ingen kilder fra denne gruppe. Vi kan kun se disse mennesker igennem de to lægers briller. Da blev vi vidne til, at folk ikke oplyste om nye koppeangreb. Lægerne så det som obstruktion og mente, at det hang sammen med angsten for sygehusindlæggelse. Det kan godt have spillet ind, men fra ældre beretninger ved vi, at folk mente, at kopperne var en sygdom, som skulle overstås, da den rensede kroppen for de iboende urene væsker. Hvis det ikke skete, ville man blive spedalsk. Behandlingen af sygdommen gik ud på, at den syge i en fart kom af med væsken ved hjælp af åreladning, igler og andet sligt. Patienten blev også sat til at svede grundigt. Det behøvede man ikke noget sygehus til. Og skulle kopperne udvikle sig til en epidemi, ja, så var det Guds svøbe.

Den anden uhyrlighed var – set med befolkningens øjne – at skulle forebygge kopperne. Det var da virkelig den rene ga-

limatias, for værkerne skulle jo ud! I begyndelsen af 1800-tallet var koppevaccinationen af lægerne blevet erkendt som et præventivt middel, og hele deres overtalelsesevne blev sat ind for at få den indført i Danmark. Ved vaccination indpodede man materie, der oprindeligt stammede fra en syg ko, men siden blev overført fra en moden blære på en vaccinerets overarm til næstes. Sådan noget stygt kunne vendelboerne ikke acceptere, selv om man i Danmark nu havde vaccineret i knap 25 år, og selv om de fleste stæder mere end 70% af befolkningen var gået med til at lade sig vaccinere. I Vendsyssel var forebyggelse ikke sagen, så måtte man hellere, som distriktskirurg Sünckenberg til sin store forundring opdagede, med vilje bringe de raske børn til de koppesygge, for at de kunne blive smittede. For så vidste man da, at børnene ikke blev spedalske.

Vendsyssel var og forblev endnu et stykke tid en sidste bastion mod kokoppeindpodning.

Kopper i sognet – ingen militærtjeneste

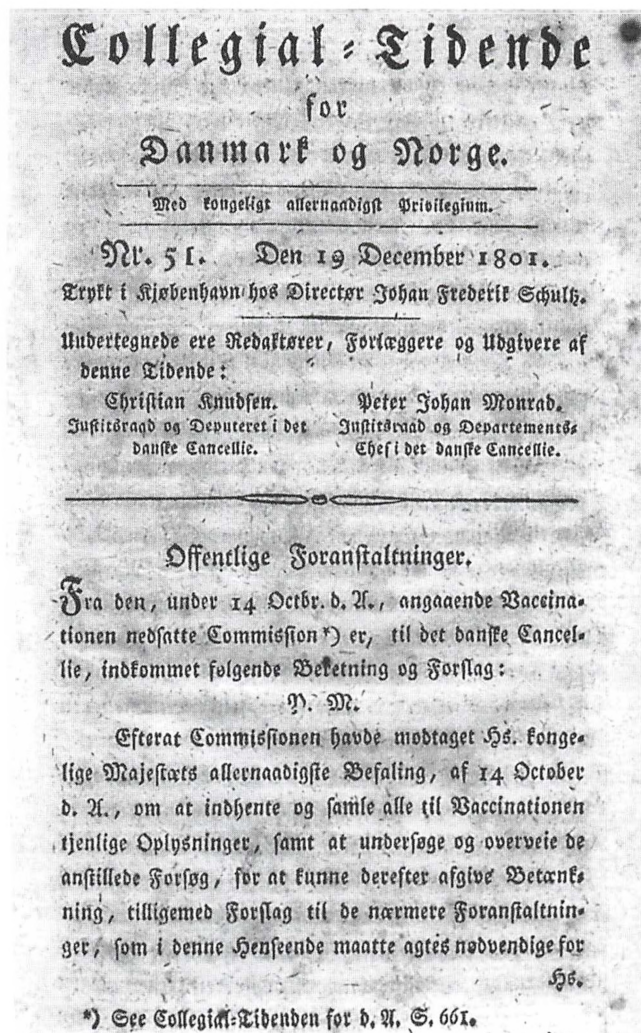
En nidkær læge – uden ringeste kendskab til befolkningens sygdomsopfattelse – konfronteredes med vendelboerne, der levede op til deres ry som selvrådige. De var fuldstændig ligeglade med lægens påståede viden. Det kan man også se i den landsomfattende vaccinationsstatistik, hvor de var ganske underrepræsenterede. Vendelboerne ville udelukkende gribe til egenbehandling, dvs. de ville kun lade børnene „behandle“ med den ægte vare.

Midt mellem stod amtmanden, som havde læst bedre på forordningen. Men da sygdommen bredte sig, og befolkningen ikke gjorde, hvad lægen befalede, måtte han efter et par måneders forløb modtage en næse.

Men befolkningen havde kongen på sin side: Han havde i foråret 1825 resolveret, at alle soldater og rekrutter fra sogne i Vendsyssel, der blot havde én eneste koppesyg, var fritaget for militærtjeneste. Som embedslægen meldte til København, bidrog det til, at *Bonden, der desuden ikke frygter Børnekopperne, nu snarere end forhen gjør sig umage for at blive smittet.*

Kilder og litteratur:

Medicinalberetninger for 1824 og 1825 i Sundhedskollegiets arkiv på Rigsarkivet. Julius Petersen: *Kopper og Koppeindpodning* (København 1896). Gerda Bonderup: *En kovending – koppevaccinationen og dens udfordring til det danske samfund omkring 1800* (Århus 2001).

I december 1801 blev beslutningen om at „indhente og samle alle til Vaccination“ offentliggjort i Collegial-Tidende.

TROEDE CHRISTIAN DEN FJERDE PÅ *julemærker?*

Hvis man tror, at julemærker kun er til at sætte på breve, er det ikke hele sandheden. De kan også bruges til at forudsige vejret med, og det gjorde bl.a. selveste Christian den Fjerde.

Retur til Arkivets Julesider

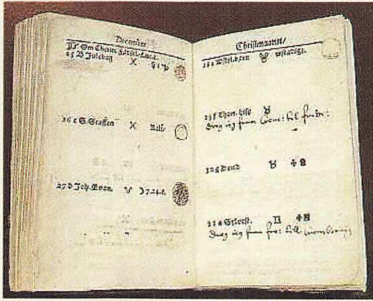
Historiemagasinet **SIDEN SAXO** Specialtider om historie Semsider, links mm. Prøv også quizzema.

STATENS ARKIVER LANDSARKIVET FOR SJÆLLAND, LOLLAND-FALSTER OG BORNHOLM

STATENS ARKIVER RIGSARKIVET

"Spå skema for 2001"
Tilbage til "Spå om vejret.."

Christian den Fjerdes julemærker

I sin skrivekalender for 1614 har Christian den Fjerde tegnet julemærker. Skrivekalenderen, som findes i Rigsarkivet, er en slags blanding af notesbog og "time-manager".

Den 25 var det dårligt vejr hele dagen og den 26 var eftermiddagen fin. Det svarede til, at vejret i januar og første del af februar ville blive dårligt. Sidste del af februar ville derimod byde på godt vejr. Vejrliget er vist ved hjælp af en cirkel, der er udfyldt på forskellig måde, alt efter, om det var godt eller dårligt.

Idag kan vi ikke vide, om han rent faktisk troede på mærkernes brugbarhed. Under alle omstændigheder holdt Christian den Fjerde op med at tegne sine julemærker den 28. december. Så måske har han ikke taget sagen helt alvorligt?

Julen er en periode, som mange af fortidens videbegærlige anså for at være særligt velegnet til at tage varsler i. Det kunne dreje sig om mange forskellige former for varsler. Yngre mennesker ville fx gerne vide, hvem de blev gift med. Bonden var interesseret i at kende lidt til, hvilke kornsorter, der ville give bedst udbytte i det kommende år. Eller han spejdede måske efter nogle „julefluer“, hvis antal ville svare til antallet af rigsdalere på kistebunden næste år ved samme tid. Ældre mennesker overvejede – måske med en vis bæven – hvem af dem, der ikke ville opleve den næste jul, og så var der selvfølgelig spørgsmålet om vejret.

For folk i bondesamfundet var det meget vigtigt at vide noget om vejret. Vejret bestemte hvornår man skulle høste og så, og det afgjorde om høsten blev god eller dårlig. Den danske folketradition kender umådeligt mange

På Julesiderne kan du via www.sidensaxo.dk printe dit eget „spå-skema“ for næste år og se Christian den Fjerdes kalender.

Christian den Fjerde.
Troede han mon på julemærkerne, eller var det mest for sjov?

vejrvarsler. Der er fx regler, som går ud på at tolke dyrenes adfærd, eller lægge mærke til hvornår forskellige planter springer ud: „Springer ask før eg, giver sommeren neg“, „En grøn jul giver en hvid påske“, etc.

Og netop vejret i julen kunne sige noget om hvad det kommende år ville byde på i meterologisk henseende. Julemærkerne er en særlig slags vejrvarsler. De er tænkt som en art vejrkalender for et helt år.

De tolv juledage - fra den 25 og frem - viste vejret i den næste tolv måneder. Juledag svarede til januar, Anden juledag til februar, etc. På den måde fik man en langtidsprognose for hele det kommende år.

Kong Christians cirkler

Selve varslet kunne foretages ved, at man fx med kridt eller ved at ridse, lavede tolv cirkler på en bjælke, indersiden af et kistelåg eller lignende. I disse cirkler markerede man hvordan vejret var hver af de tolv juledage. Cirklerne kunne deles af en streg eller ridse på midten. På denne måde kunne man registrere vejret hhv. formiddag og eftermiddag - og altså gøre „vejrkalenderen“ mere nøjagtig. Formiddag svarede til månedens første del - eftermiddag til den sidste.

Men det var ikke kun 1700-tallets bønder, der interesserede sig for julemærker og vejrlig. Det var en interesse, der nød bevågenhed på højeste sted. I sin skrivekalender for 1614 har selveste Christian den Fjerde også tegnet julemærker. Skrivekalenderen, som findes i Rigsarkivet, er en slags blanding af notesbog og det vi i dag ville kalde „time-manager“. Her har kongen skrevet ting ind, som han skulle huske. Og ved nogle af dagene har han placeret nogle små tegninger, der næsten kun kan være julemærker. Vejrliget er vist ved hjælp af en cirkel, der er udfyldt på forskellig måde, alt efter, om det var godt eller dårligt.

For sjov eller alvor?

Cirklen for den 25. december er helt udfyldt af små streger, hvorimod den 26. er delt, og kun „streget“ til i den øverste halvdel. Den 25. var det altså dårligt vejr hele dagen og den 26. begyndte skidt, men eftermiddagen blev fin. Det svarede til, at vejret i januar og første del af februar ville blive dårligt. Sidste del af februar ville derimod byde på godt vejr.

I dag kan vi ikke vide, om Christian den Fjerde rent faktisk troede på mærkernes brugbarhed. Det fortaber sig – ligesom det selvfølgelig heller ikke er sikkert, at alle i bondebefolkningen, der tog julevarsler var 110% sikre i deres sag. Mange af de varsler, som vi i dag kender til, fordi fortidens folkemindesamlere har registreret dem, kan udmærket være blevet udført halvt i sjov eller med et glimt i øjet. Men det kan også have været dødeligt alvor.

Under alle omstændigheder holdt Christian den Fjerde op med at tegne sine cirkler i skrivekalenderen den 28. december. Måske er han fortsat på et løst ark, som senere er gået tabt, eller måske har han simpelthen glemt det igen. Er det sidste tilfældet kunne det måske tyde på, at han ikke tog sagen helt alvorligt?

Hellige mænd og kvinder

Helt indtil april 2002 kan man på Esrum Kloster møde både hellige mænd og kvinder. Helgener spiller faktisk stadig en lille rolle i dagens Danmark, selvom vi ikke tænker over det. Fx har julemanden en fortid som helgen, og langt de fleste danskere bærer stadig navne, der oprindeligt er helgennavne.

En helt anderledes position havde helgener i middelalderen, hvor helgenernes brogede verden var en vigtig del af det religiøse liv. Esrum Klosters helgenudstilling sætter lys på dette felt, ikke for at genindføre helgendyrkelsen, men for at vise at helgenbegrebet er mere nuanceret end de fleste forestiller sig. Udstillingen er bygget op over en række temaer, bl.a. valfartsrejsen, sygdomshjælpere, danske helgener, Jomfru Maria og Anna, danskernes navne, helgenattributter samt de helgener vi stadig dyrker i Danmark uden at tænke over det.

Udstillingen er opbygget i samarbejde med Nationalmuseets middelalderafdeling og viser bl.a. en række fornemme skulpturer fra Nationalmuseets magasiner, som man normalt ikke har mulighed for at se.

Yderligere oplysninger:

Esrum Kloster

Klostergade, Esrum, 3230 Græsted, Danmark

Tlf.: 48 36 04 00

www.esrum.dk

930.000 fortidsdanskere på CD

Nu er folketællingen 1801 blevet tilgængelig i digital form. Takket være en stor indsats fra mange hundrede frivillige er det lykkedes at digitalisere oplysningerne om de ca. 930.000 mennesker levede i Danmark år 1801. Det er Dansk Data Arkiv, der har udført arbejdet med at koordinere og samle de mange indtastninger, som nu er tilgængelige på cd og via nettet. Man kan læse mere om sagen på Statens Arkivers hjemmeside: www.sa.dk

Fest for de Døde

I de senere år er nogle danskere begyndt at markere Halloween efter amerikansk forbillede. Noget med græskarlygter, spøgelse og flagermus. I andre kulturer er der anderledes og meget ældre traditioner for at holde fester for det uhyggelige på dette tidspunkt. Sydsjællands Museum sætter focus på de mexicanske „dødefesttraditioner“ i en ny stor særudstilling. Festens stemning genskabes med skeletfigurer i papmache, sukker- og kagefigurer, skelet-legetøj og meget andet. I Mexico udfordrer man døden, laver grin med den og fester for den. Og hele denne tradition kan man nu opleve i den sydsjællandske.

Yderligere oplysninger:

Sydsjællands Museum

Slotsruinen 1, 4760 Vordingborg

Tlf: 55 37 25 54

www.sydsjaellands-museum.dk

Magt og rænker i Jægerspris

Hvis man ikke nåede udstillingen om „Magt og Rænkespil – den danske Enevælde i 1700-tallet“ behøver man ikke at fortvivle. I forbindelse med udstillingen udgav Jægerspris Slot et lækkert lille hæfte, som stadig kan købes. Her kan man – ledsaget af mange flotte illustrationer – læse om slottet og de personer, der befolkede det i de turbulente år omkring 1700-tallets slutning.

Christian den Syvendes bror, Arveprins Frederik, opholdt sig meget på Jægerspris, og meget af interiøret, udført af datidens bedste folk, stammer fra hans tid. Hæftet er på 32 sider og koster 60,- kr. ved køb på slottet, ved forsendelse er prisen 80,- kr.

Yderligere oplysninger:

Kong Frederik den VII's Stiftelse paa Jægerspris

Slotsgården 15

3630 Jægerspris

www.kongfrederik.dk

....med skovl, ske og skurvogn

Når man i sommerlandet støder på store jordbunker, der indrammer en samling voksne mennesker med næsen i jorden og bagen i vejret, så kan man næsten være sikker på, at det er arkæologer, der er på job. Det hører til arkæologernes privilegium at være de første til at se de nye historier. Men de deler dem meget gerne med andre.

Fra den 13. oktober viser *Kulturhistorisk Museum* udstillingen „I felten med skovl, ske og skurvogn – 10 års arkæologi på Randerseggen“, hvor nogle af de nyeste og bedste historier, der er hentet ud af egnens muld, vil blive præsenteret. Der vil være nye fund fra hele museets område. Mange af udgravningerne har været omtalt i pressen, mange personer har besøgt og set udgravningerne, men for første gang vises resultaterne af de mange undersøgelser nu på Museet.

Udstillingen fortæller også hvordan arkæologerne graver, hvor de har gravet, og hvor de graver netop nu. Museet byder også på en række arrangementer, hvor man bl.a. selv kan prøve at finde fund.

Yderligere oplysninger:

Kulturhistorisk Museum, Randers

Stemannsgade 2

8900 Randers

Tlf: 86 42 86 55

www.khm.dk

Aktiv historie på Nettet

Historiearrangementerne finder du på www.sidensaxo.dk sammen med SIDEN SAXO og KultuNaut.

På www.kultunaut.dk finder du også en mængde andre kulturelle tilbud og aktiviteter.

Breve fra Titanic

Drøm
Forlis
Efterspil

4. oktober 2001
til 13. januar 2002

Breve fra Titanic

Da Titanic ramte et isbjerg natten til den 15. april 1912 sendte det chockbølger gennem verden. Den moderne teknologi var ikke ufejlbarlig – skibet, der ikke kunne synke, gik ned. Men der blev også skrevet kommunikationshistorie, og det er denne vinkel på ulykken, som står i centrum for en udstilling der nu vises på Post og Tele Museum. Med udgangspunkt i originale postkort og breve som passagererne sendte, før skibet forlod Europa, fortælles om især de skandinaviske passagerers skæbne. Blandt udstillingsgenstandene er også en række af de originale nødtelegrammer, som skibet sendte ud i den iskolde nat. Forliset gjorde det klar for alle, at der var brug for nye regler, når det drejede sig om kommunikation til søs. Fx kunne et nærliggende fartøj „Californian“ være kommet til undsætning, hvis man dér havde modtaget et af de mange nødsignaler. Det gjorde man ikke. Telegrafisten var gået i seng, fordi det ikke var lovpligtigt at holde lytt vagt.

Yderligere oplysninger:

Post og Tele Museum, Købmagergade 37, 1012 Kbh. K.

Tlf: 33 41 09 00

www.ptt-museum.dk

Tøj fra en provins

Tøj til hverdag og til fest – med undertitlen Bondebefolkningens klæder fra 1830-1950 – er emnet for en aktual udstilling på *Hvalsø Lokalarliv*.

Der kan findes mange spændende genstande – i kommode-skuffer – i kister – i skabe. Hvilke som regel er gemt langt væk fra det daglige syn. Noget er nyt tøj, noget er mølædt tøj og brugt tøj – samt tøj som stilmæssigt er svært at placere, fordi det er syet om – stykket sammen med forskellige stoffer. De fleste af klæderne er fra 1800-årene og de præger i høj grad udstillingen. Men også forskellige kildetyper beriger beskueren ved at give dybere oplysninger om, hvem det var, der bar klæderne, og hvordan de socialt var stillet. Dette er også illustreret gennem billeder af personer ved forskellige lejligheder og situationer.

Yderligere oplysninger:

Hvalsø Lokalarliv

Folkeminde-registratur på nettet

Hvis man interesserer sig for folkeminder, det vil fx sige fortællinger, skikke, trosforestillinger m.m., så kan man nu søge i Folkemindesamlingens hovedregistratur via nettet. De ældste materialer i det 350 hyldemeter store håndskriftarkiv stammer fra 1600-tallet, men hovedparten af de mange optegnelser er fra ca. 1840 og frem til vor egen tid. Der er håndskrevet materiale, men også avisudklip, lejlighedssange – og sågar billeder, selvom samlingen også har en egentlig billedsamling.

Man kan ikke få selve teksterne fra arkivet frem hjemme på PC'en, men man kan danne sig et indtryk af, om man måske skulle smutte forbi på Christians Brygge 3, hvor der i øvrigt nu også er „lang torsdag“ med åbent indtil klokken 18.

Yderligere oplysninger:

Dansk Folkemindesamling

Chr. Brygge 3, 1219 Kbh. K

www.dafu.dk

Besøg historiemagasinet SIDEN SAXO på

www.sidensaxo.dk

– spændende specialsider, Danmarkshistorisk Kalender, historielinks, quiz, m.m.

Vikinger ved Tissø

Det nordvestlige Sjælland er rigt på minder om oldtid og vikingetid, og i år har Kalundborg og Omegns Museum budt på en udstilling af fund fra Tissø, som er Danmarks mest genstandsrige boplads fra vikingetiden. Udstillingen, der kan ses resten af året, er meget varieret. Der er halshuggede vikinger, smykker med ridende valkyrier og Thors geder, våben og mere almindelige ting fra vikingernes hverdag.

Vikingetidsbopladsen fra Tissø var fra 700-årebe og frem til midten af 1000-tallet et stormandsæde, der havde kontakter til fyrstelige miljøer i ud- og indland. Herhjemme var de magthavende hovedfigurer Gorm den Gamle og hans efterkommere. Ude i Europa var danne- de den kristne kejser, Karl den Store, og hans sønner de toneangi- vende kredse.

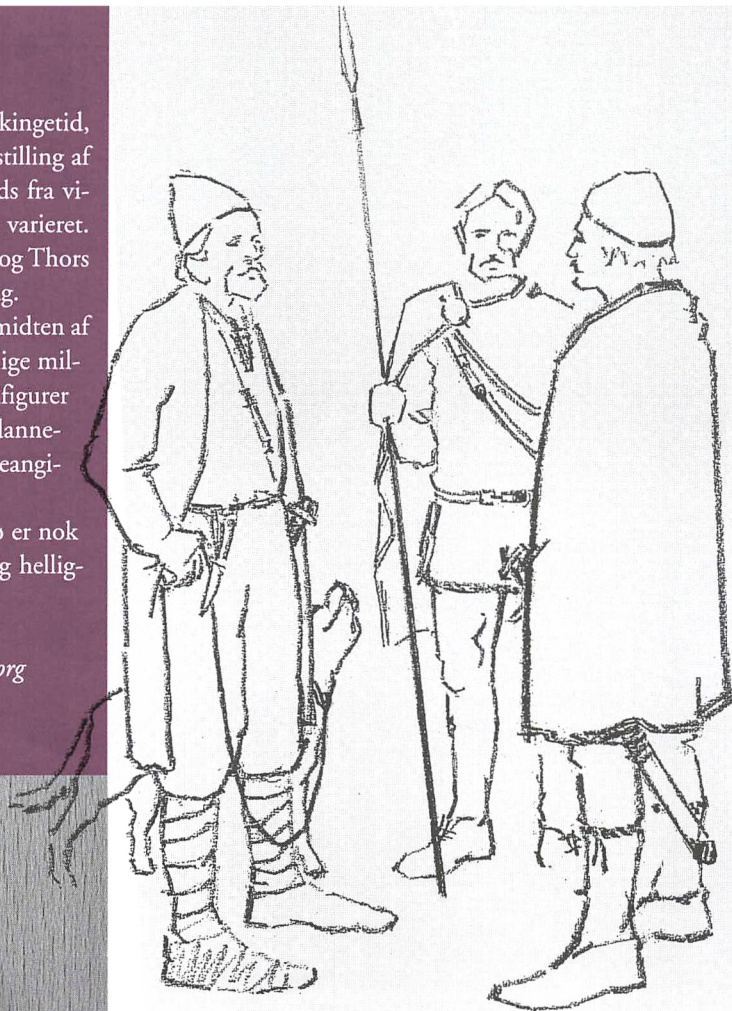
En spændende tid og de mange spændende fund fra Tissø er nok en weekend-udflugt værd. Der er åbent alle lørdage, søn- og hellig- dage 11-16 året ud.

Yderligere oplysninger:

Kalundborg og Omegns Museum, Adelgade 23, 4400 Kalundborg

Tlf: 59 51 21 41

www.kalmus.dk

Vågen mand er ond at vække...

Den lidt besynderlige sætninger er titlen på en udstilling om svenskekrigene 1563-1720, som Tøjhusmuseet åbnede den 5. oktober i nordenden af Tøjhusets rustkammersal. Sætningen stammer fra en dansk rytterstandart fra Skånske krig. Men den kan også stå som overskrift for den kolossale militære oprustning i løbet af 1600-tallet og begyndelsen af 1700-tallet, der gjorde Danmark til én af de mest militariserede stater i Europa. Hvis man vil se, hvordan arbejdet med en sådan udstilling forløber, kan man klikke ind på museets hjemmeside www.tojhusmuseet.dk hvor projektet dokumenteres.

Hvor spiren gror

„Hvor spiren gror“ er en interaktiv udstilling om Holbæk Folke børnehaven fra 1837 og frem til i dag, med hovedvægten på ganske almindelige børns hverdag i Holbæk i sidste halvdel af 1800-tallet. Det interaktive element består i, at nuværende og tidligere børn, forældre og ansatte aktivt medvirker ved opbygningen og deltager i en levende formidling af historien gennem omvisning og fortælling, når udstillingen er åbnet.

Udstillingen er et samarbejde mellem Holbæk Folke børnehaven, Holbæk Museum og Holbæk Kommunes Lokalhistoriske arkiv.

Yderligere oplysninger:

Museet for Holbæk og Omegn., Klosterstræde 18, 4300 Holbæk.

Tlf: 59 43 23 53

www.holbmus.dk

Annonce

Tidsskriftet SFINX

Tidsskriftet om Middelhavslandenes og den Nære Orients historie, arkæologi, kunst og kultur fra oldtid til nutid

Hvad ved de mon om Danmark, som kun om Danmark ved?

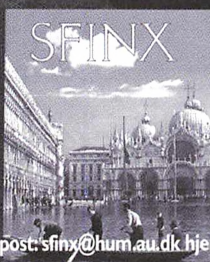
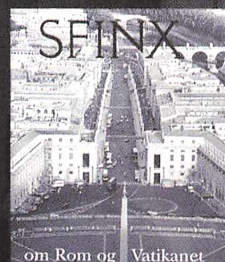
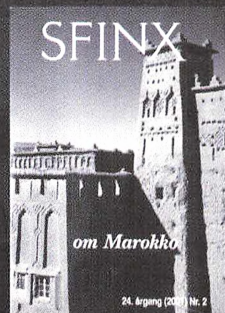
Her stiller vi danskerne det samme spørgsmål som Rudyard Kipling i sin tid stillede sine landsmænd. Det har i virkeligheden gyldighed for os allesammen.

Kan man for eksempel forstå de romanske kalkmalerier i de danske kirker uden at vide noget om byzantinske fresker – og måske Dantes Inferno? Kan man nyde Torslunde-bægrene uden at kende livet på romerske grænsestationer? Selv de mest »danske« ting har rødder, som strækker sig langt ud over Danmarks grænser: Holberg rækker tilbage til antikke forfattere som Platus, Terents og Aristofanes; Elverhøj til Cæsar og Rubicon; Holger Danske til Rolandskvadet; Thorvaldsen til Praxiteles – ja, selv Jelling-stenen er et monument over indførelsen af en ny religion fra Mellemøsten!

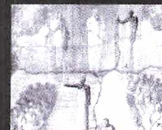
I mindst tre tusinde år har Danmark modtaget – og givet – inspiration fra og til landene mod syd og øst. Og i snart et kvart århundrede har SFINX beskrevet denne gensidige inspiration i en broget krønike af artikler, spændende illustreret og skrevet af danske forskere – seriøst, men med et glimt i øjet og opdagerens ægte begejstring.

SFINX udkommer fire gange om året. En årgang indeholder tre numre på 36 sider og et temanummer på 68 sider. Temanummeret behandler et specielt område eller en by i Middelhavsområdet, som fortjener en særlig omtale, og som er en rejse værd. I 2001 var det om Marokko og i 2002 er det om Ægypten – fra Cairo til Middelhavet. Desuden indeholder decemberudgaven et tillæg om de nyeste bøger om Middelhavsområdet.

SFINX kan også bestilles på tel: 89 42 22 95 (9-12:30) fax: 89 42 22 87 e-post: sfinx@hum.au.dk hjemmeside: www.hum.au.dk/SFINX

ARVEN FRA ÆGYPTE

ARVEN FRA ÆGYPTE

II Genopdagelse Mystik og videnskab

ARVEN FRA ÆGYPTE
Nyt kulturhistorisk værk om hvorledes det faraoniske Ægypten har påvirket europæisk kultur gennem tiderne.

"...Et pragtværk."
Georg Metz i Information

"Arven fra Ægypten er en rigtig appetitvækkende coffee-table sag: to bind i stort format og så spækket med flotte illustrationer som en pyramide med gravmalerier."
Heidi Laura i Weekendavisen

"... Tidsskriftet SFINX [har] sendt et både knaldlært og underholdende kulturhistorisk værk på gaden. Det ligger på læben at kalde det for en pyramidal præstation."
Adam Holm i Politiken

Arven fra Ægypten. I Beundring og frygt. Kristendom og visdom, II Genopdagelse – Mystik og videnskab. Erik Christiansen (red.); Bo Dahl Hermansen (billedred.), Tidsskriftet SFINX 2000. I alt 664 sider med 505 illustrationer i farver og s/h. Stort format (28,5 x 20,5 cm). Indbundet i hellærred.

SFINX årgang 2002 195 kr.
(Inklusive temanummer om Ægypten – fra Cairo til Middelhavet)

SFINX årgang 2001 og 2002 235 kr.
(Inklusive temanumrene: Marokko og Ægypten – Fra Cairo til Middelhavet)

Bog **Arven fra Ægypten I-II** 625 kr.

TEMANUMRE:

ITALIEN:

- Rom og Vatikanet (2000) 60 kr.
- Venezia (1998) 55 kr.
- Norditalien (1993) 50 kr.
- Toscana/Etrurien (1989) 50 kr.
- Sicilien/Syditalien (1986) 43 kr.
- Rom (1979) 43 kr.
- Rhodos og nabøer (1999) 60 kr.
- Peloponnes (1992) 50 kr.
- Kreta (1988) 50 kr.
- Athen (1982) 43 kr.

SYDEUROPA I ØVRIGT:

- Mallorca og nabøer (1997) 55 kr.
- Malta (1995) 55 kr.

- Cypern (1994) 50 kr.
- Portugal (1991) 50 kr.
- Jugoslaviens Kyst (1990) 50 kr.
- Sydfrankrig (1987) 50 kr.
- Spanien (1983) 43 kr.
- Syrien (1996) 55 kr.
- Det hellige Land (1985) 43 kr.
- Istanbul (1984) 43 kr.
- Lilleasiens Vestkyst (1980) 27 kr.

NORDAFRIKA:

- Fra Cairo til Middelh. (Juni 2002) 60 kr.
- Marokko (2001) 60 kr.
- Ægypten (1981) 43 kr.
- Tunesien (1977-78) 22 kr.

Siften Siften

Sendes ufrankeret
Modtageren
betaler portoen

Tidsskriftet SFINX

c/o Institut for
Klassisk Arkæologi
Aarhus Universitet
++++0019+++
8000 Århus C

Navn:

Adresse

Særudstilling på Dansk Skolemuseum 4.8.01 - 31.12.01.
 Åbent mandag - fredag 10.00 - 16.00, søndag 12.00 - 16.00 (lørdag lukket)
 Rådhusstræde 6, København K. www.skolemuseum.dk

Skole i palmernes skygge

Det er en temmelig enestående udstilling, som man året ud kan se på Dansk Skolemuseum. Det handler om skolevæsnet i Dansk Vestindien. Hidtil har skolevæsnet på de tre gamle danske øer, St. Croix, St. Thomas og St. Jan kun fået en meget begrænset opmærksomhed indenfor den skolehistoriske forskning. Udstillingen forsøger at råde lidt bod på dette, og sætter særligt focus på de skoler for slavebørn, som blev oprettet af Peter von Scholten. Det var hans hensigt, at de skulle opdrages til frihed, og ved den såkaldte „landskolelov“ blev der indført tvungen skolegang for slavebørnene. Myndighederne blev også forpligtede til at oprette slave-

skoler, og faktisk er bygninger som blev brugt flere steder bevaret til i dag.

Gennem fotografier, malerier og forskelligt originalmateriale skildrer udstillingen de forskellige skoleformer på øerne i den danske tid, og beretter desuden om, hvordan skoledirektør Rübner-Petersen i de sidste ti-år af Dansk Vestindiens historie forsøgte at forbedre – og fordanske – undervisningen i skolerne. Sidste dag er 31.12.

Yderligere oplysninger:
 Dansk Skolemuseum
 Rådhusstræde 6
 1446 Kbh. K.
 Tlf: 33 15 58 10
www.skolemuseum.dk

Se Nationalmuseets nyeste udstilling
 "Danmarkshistorier 1660-2000"
 gratis som medlem af
 Museumsklubben

Danmarkshistorier 1660-2000 Stories of Denmark

Jeg/vi ønsker medlemskab af
 Museumsklubben

Navn(e)

Adresse

Postnr. og by

Telefon

E-mail

Fødseldag og -år

Underskrift

Sæt kryds ved ønsket medlemskab:

	Med årbogen Arbejdsmarken	Uden årbogen Arbejdsmarken
Enkelt	■ 340 kr.	■ 190 kr.
Par	■ 450 kr.	■ 300 kr.
Pensionist	■ 300 kr.	■ 150 kr.
Pensionist par	■ 375 kr.	■ 225 kr.
Ungdom (18-26)	■ 300 kr.	■ 150 kr.
Ungdom par	■ 375 kr.	■ 225 kr.

Nationalmuseet
 Frederiksholms Kanal 12
 +++2314+++
 1045 København K

Museumsklubben
 Nationalmuseets Venner

Sendes ufrankeret
 Modtageren
 betaler portoen

Som klubmedlem får du blandt andet forskellige rabatter, kvartalsmagasinet NYT, gratis adgang til 10 udstillingssteder og tilbud om foredrag og særarrangementer. Medlemskab koster fra 190 kr. Hør nærmere om de mange medlemsfordele på 33 47 38 05 eller besøg Museumsklubbens hjemmeside på www.natmus.dk

Historisk jul

Ligesom tidligere år er der mange gode tilbud rundt om på museer m.m. op til jul. Siderne her rummer et lille udpluk – men der kan findes endnu flere „juletilbud“ i den e-kalender med historierangementer, som findes på www.siden-saxo.dk og drives i samarbejde med KultuNaut.

Middelalderjul på Bornholm

Bornholms Middelaldercenter har også i år åbent i julen, den 15. og 16. december fra klokken 11 – 15. Der vil blive budt smagsprøver på middelalderens julemad og drikke, samt pyntet op i huse ne på middelaldermanér. Der vil være sang musik og kædedans, samt gratis entre i juledagene.

Yderligere oplysninger:

Bornholms Middelaldercenter

Stangevej 1, Østerlars

3760 Gudhjem

Tæf: 56 49 83 19

www.bornmid.dk

Nordisk Jul på Holbæk Museum

Årets tema for juleudstillingen på Holbæk Museum er jul og juletraditioner i de nordiske lande.

Traditionen tro vil man i hele december kunne opleve pyntede juleborde og juletræer rundt om i museet. Selvom man ikke kan sige, at der findes én svensk jul, én dansk jul osv., er der alligevel forskellige træk, der gør fejringen af jul forskellig i de nordiske lande. Holbæk Museum har inviteret Foreningen Norden og forskellige grupper og personer af svensk, dansk, norsk, finsk, islandsk, færøsk og grønlandsk oprindelse til at pynte bordene. Konceptet er ikke blot at præsentere gamle nordiske juletraditioner, men også at give et indtryk af nutidige nordiske juletraditioner og kunsthåndværk. Fortid møder nutid og de nordiske lande mødes i Holbæk.

I den gamle købmandsgård er temaet svensk jul. Stuerne er pyntet på svensk maner, ligesom borddækning og det pyntede juletræ er svensk inspireret. Færøerne er præsenteret i det gamle baghus i rødt bindingsværk. Her kan man i de gamle bondestuer møde eksempler på færøsk kultur og julemad. I „billedsalen“ i den gamle Friskole er der dækket op med grønlandsk og finsk julemad og julepynt.

I salen i det gamle rådhus fra 1844 er der sat fokus på norsk jul, og endelig er der i den fine Bloms stue i forhuset på Søren Mays gård pyntet op til traditionel dansk jul anno 1900.

Udstillingen åbnes fredag den 30. november kl. 14.00 og slutter den 30. december.

Yderligere oplysninger:

Holbæk Museum

Klosterstræde 18

4300 Holbæk

Tlf: 53 43 23 53

www.holbmus.dk

Dansk jul i 300 år – nu med Levende Museum

Den Gamle Bys traditionrige juleudstilling, der i 2000 blev besøgt af 52.000 museumsgæster, er udvidet i år. I lighed med tidligere kan man opleve den danske juleskiks udvikling fra det fromme julebord anno 1625 til juletræsju-lens begyndende gaveræs hos cykelsme-dens i 1929. Dette års udstilling består af 30 udstillingsrum fordelt over 21 af museumsbyens 75 bygninger. I hvert rum træder man direkte ind i et skarpt tegnet øjebliksbillede, hvad enten det er i den fattige lejebod hos Den lille Pige med Svovlstikkerne anno 1847 eller hos den velhavende modist i 1919.

Årets nyskabelse er Levende Museum i købmandsgårdens ildstedskøkken fra 1864 og hos husmoderen fra 1885 i Havbogade. Hos sidstnævnte er der fyret i kakkellovnen i den fine stue og ild i kom-furet i køkkenet. Så der er lagt op til ju-lehygge i petroleumslampens skær og læ-kre smagsprøver af julens bagværk som på tipoldemors tid. Køkkenpigens i køb-mandsgården vil man kunne finde travlt optaget af at fremstille gammeldags æbleskiver eller andre af lækkerierne fra Peters Jul.

Dansk jul i 300 år starter den 17. november og er åben hver dag indtil 6. januar 2002 undtagen 24., 25. og 31. december samt 1. januar. Levende Museum er fra 1.-23. december. Hver weekend i december er der julemarked samt ekstra mange aktiviteter i museumsbyens gader.

Yderligere oplysninger:

Den Gamle By

Viborgvej 2

8000 Århus C

tlf: 86 12 31 88

www.dengamleby.dk

Varme drikke

På Hjerl Hede handler årets juleudstilling om alle de gode, varme drikke, der luner helt ud i tåspidserne efter en vintertur i sne eller regn. Og der er mange forskellige: Kaffe, the, kakao, toddyer, gløgg – og en snaps i kaffen. Udstillingen fortæller om kaffekopper, Madam Blå, themaskiner og samovarer, kaffe-handel m.m. og viser en meget smuk samling mokkakopper.

Fra 1. – 16. december.

Yderligere oplysninger:

Hjerl Hede Frilandsmuseum

Hjerl Hedevej 14

7830 Vinderup

Tlf: 97 44 80 60

www.hjerlhede.dk

Julepynt ude og inde

Fra 24. november til 30. december er der pyntet op på Industrimuseet i Horsens. Ovenikøbet både udendørs og indendørs: Arbejderboligerne pyntes tidstypisk og museumsgaden fra 1950-erne står med guirlander og gran.

Yderligere oplysninger:

Industrimuseet

Gasvej 17-19

8700 Horsens

Tlf: 75 62 07 88

www.industrimuseet.dk

Randers i julestjernens skær

Årets lille juleudstilling i Randers sætter fokus på julestjernen. Her fortælles der bl.a. om Bethlehemsstjernen, stjernen som julepynt, julekrybber, Helligtrekongersdag, stjernehimlen og astronomi. Udstillingen bygger på materiale fra en juleudstilling, der blev vist på Roskilde Museum sidste år.

Yderligere oplysninger:

Kulturhistorisk Museum Randers

Stemannsgade 2

8900 Randers

Tlf: 86 42 86 55

www.khm.dk

På juleudstilling i Nykøbing F

Byens butikker giver deres eget billede af julens mange kulturhistoriske elementer, og lørdagene den 1. og 8. december er museumsformidler Anne Elmer guide på en rundtur. Efter byvandringen besøges museets juleudstilling og der bliver mulighed for at prøve kræfter med lim og saks.

Yderligere oplysninger:

Museet Falsters Minder

Langgade 2

4800 Nykøbing F

Tlf: 54 85 26 71

www.aabne-samlinger.dk/falsters-minder

Ægte nisser i Esbjerg

Der er mange slags nisser. I denne udstilling fortæller Esbjerg Museum om den ægte nisse, hvad han laver, hvad han spiser – og hvor man kan finde ham. Det sidste er måske nok så interessant for de yngste generationer af museums-gæster! Udstillingen varer fra 1. dec. til 2. januar.

Yderligere oplysninger:

Esbjerg Museum, Vestjyllands Ravnemuseum

Torvegade 45

6700 Esbjerg

Tlf: 75 12 78 11

www.esbjergmuseum.dk

Den historiske julehandel går ind!

I museumsbutikker landet over er der masser af muligheder for at give julegaver – eller julegodter et historisk præg. „Museums købmanden“ i Roskilde – Bdr. Lützhøffts Efterf.- bliver der bl.a. solgt husflidsarbejder og økologiske juletræer, som man kan få bragt – ligesom i gamle dage. På Viborg Stiftsmuseum er der også, traditionen tro, åbent i den gamle købmandsbutik i de to første week-ender i december, og i „E Bindstow“ i Lysgård, som blev udødeliggjort af Blicher, er der også mulighed for at handle historisk.

Yderligere oplysninger:

Brødrene Lützhøffts Effv.

Ringstedgade 6

4000 Roskilde

Tlf: 46 35 00 61

www.roskildemuseum.dk

Viborg Stiftsmuseum

Hjultorvet 4 og 9

8800 Viborg

Tlf: 87 25 26 10

www.viborgstiftsmuseum.dk

E Bindstow

Blichersvej 40, Lysgård

8800 Viborg

Tlf: 86 66 75 79

Historisk Julemail

Hvis man har lyst til at sende en jule- og nytårsmail med historisk motiv til venner og bekendte, kan man bl.a. gøre det med SIDEN SAXO og Post og Tele Museum via julesiderne på www.siden-saxo.dk. Her kan man fx sende kort med Christian den Fjerdes julemærker eller vælge eksempler på gamle nytårs-kort. Også Det Kongelige Bibliotek tilbyder gamle julekort – det foregår på adressen www.kb.dk.

Hvem var skrappest – læserne eller inspektøren?

I det sidste nummer af Siden Saxo blev jeg bedt om at svare en af bladets norske læsere, Gunnar Kagge, om hvem der var den skrappeste, søhelten Tordenskiold eller Olfert Fischer. I mit svar kom jeg for skade at placere sidstnævntes gravsted på Holmens Kirkegård i København. Det har redaktøren desværre måttet høre en del for, men ansvaret er mit alene.

Sagen er den at kommandør Johan Olfert Fischer på det litografi, der i 1848 blev publiceret under overskriften „Mindeblad om Danmarks Hædersdag den 2. April 1801“, optræder sammen med en række af de søofficerer, der blev begravet på Holmens Kirkegård. Billedet viser helte og scener fra selve slaget samt det smukke gravmonument.

Men sandheden er den, at Olfert Fischer ikke kom til at hvile blandt sine medkombattanter. Han døde den 18. februar 1829 og blev bisat på Reformert Kirkegård i København, hvor der er rejst et smukt minde til ære for ham.

Det er hermed fastslået, at læserne var de skrappeste, og jeg takker skamfuldt for korrektionen.

*Med venlig hilsen
Frank Allan Rasmussen
Museumsinspektør,
Orlogsmuseet*

Hvorfor blev tyske flyvebåde kaldt „Anders And“?

Resterne af den tyske Blohm & Voss flyvebåd er kommet på Flymuseet. Der blev sænket to ens maskiner, hvad er der blevet af den anden? Jeg mener de blev kaldt „Anders And“ på grund af en særegen motorlyd, er det korrekt?

*med venlig hilsen
Finn Uffe Haastrup*

Svar:

Arkivfilm viser 3 stk BV 138, som skulle sænkes under et flyvestævne, hvor overskuddet gik til ofrene fra bombingene af den franske skole. Opvisningen fandt sted den 1. juli 1945. Vi kan ikke se registreringerne på disse fly. Efter opvisningen stak lidt af vingen fra et af flyene op af vandet i lang tid. Det fly blev senere hentet op og skrottet. Det menes også, at et andet vrage blev fisket op og skrottet. Der er dykkere, der påstår, at der for få år siden lå yderligere et vrage, der dog nærmest var helt gået til. Søren scanningen fra bygningen af broen afslørede dog

kun „vores“ fly. Endelig tales der om et 4. fly, der blev sænket af tyskerne selv nogle dage i forvejen, efter sigende for at ødelægge opvisningen. Tænk, at så ny „historie“ kan være så svær at dokumentere.

Navnet „Anders And“ er inspireret af registreringen af det ene af de to første BV 138, der kom til Danmark. Det hed AA. Det andet hed AE og blev kaldt Amagers Enke. Navnet Anders And satte sig fast. Det var både et sjovt og latterligt navn, og hertil kommer, at både kroppens form og måske motorernes helt specielle lyd nok også har bidraget til, at man døbte alle BV 138 „Anders And“. (Med hensyn til lyden, så efterlyser vi i øvrigt optagelser/film, der dokumenterer denne.) De tyske arbejdere på Blohm & Voss kaldte fra første færd flyet for „træskoer“. Tyskerne har jo selvironi. Englænderne og alle andre lande brugte senere samme navn.

*Med venlig hilsen
Bo Bang Petersen,
museumsinspektør (Fly)
Danmarks tekniske Museum*

Svar:

Liljen – fleur-de-lis – blev våbenmærke for det franske kongehus (kapetingerne) i løbet af 1100-tallet, og sandsynligvis var kong Ludvig VII (1137-1180) den første, der anvendte liljefiguren. Allerede før 1137 var der liljer omkring korset på franske mønter. Kong Philip II August (1180-1223) satte fra sin tronbestigelse en lilje i sit kontrasegl, dvs det segl der blev præget på bagsiden af det store majestætssegel. I 1191 vides det, at kongen anvendte en blå fane bestrøet med guld liljer. Hans søn og efterfølger Ludvig VIII (1223-1226) førte i 1214, altså mens han endnu var prins og ældste søn, liljerne i skjold. Et sådant skjold ses også i hans kontrasegl, da han i 1223 var blevet konge. Senere, nemlig under Karl V (1364-1380), reduceredes antallet af liljer til tre. Den franske konge havde to sceptre, hvoraf det ene havde en lilje foroven, og liljer var en væsentlig bestanddel af den franske kongekrone.

*Med venlig hilsen
Nils G. Bartholdy, arkivar
Rigsarkivet*

Den franske lilje

Jeg ville gerne vide lidt om „den franske lilje“, fleur-de-lis og dens historie. Hvor og hvornår opstod symbolet?

*Med venlig hilsen
Lene Syhler, Maribo*

Har du et historispørgsmål?

Så send det til:
SIDEN SAXO-Spørgeskassen
c/o Landsarkivet for Sjælland
Jagtvej 10
2200 Kbh. N.

OPDAGELSESREJSER

Magellan - en af historiens største opdagelsesrejsende - påbegyndte i 1519 den rejse, der skulle vise sig at blive den første jordomsejling. Mange har siden fulgt efter og videbegærlige rejst ud i verden.

Hvor det at rejse tidligere var en anstrengende og overordentlig farlig affære, så kan man i dag foretage sin egen opdagelsesrejse komfortabelt og sikkert - og planlagt til mindste detalje. Lad EIRBY * HISTORISKE REJSEMÅL - der har Danmarks største udvalg af historiske og kulturelle rejser med den bedste stab af faglige eksperter som rejseledere - give dig gode ideer og inspiration til din egen opdagelsesrejse ud i den store vide verden.

Vort rejsekatalog for 2002 er netop udkommet - med en lang række spændende rejser. Ring eller skriv venligst efter kataloget hos:

eirby
HISTORISKE REJSEMÅL

PARK ALLÉ 5 · DK-8000 ÅRHUS C · TLF. +45 86 13 10 16 · FAX +45 86 13 10 15

Ved Vibeke Riis

Merete Wilkenschildt:

Kongelige klenodier og kuriositeter.

Kbh.: Lindhardt og Ringhof, 2001. 266 s. 279 kr.

Bogen rummer 24 fortællinger fra Danmarks kongelige historie. Med udgangspunkt i kongelige klenodier eller kuriositeter – fra nyfødte kongelige babyers navlestreng og enkekeiserinde Dagemars rejseapotek til kostbare juveler, guld og sølv – føres læseren med på en mere end 300 år lang odysse fra Christian 4. frem til dronning Margrethe og hendes familie.

Claus Bjørn:

Blot til pynt. Monarkiet i Danmark – i går, i dag og i morgen.

Kbh.: Fremad, 2001.

325 s. 278 kr.

I bogen fortælles historien om, hvordan det konstitutionelle kongedømme, der blev indført med Grundloven af 1849, faktisk har fungeret. Forfatteren ser på kongemagtens statsretslige beføjelser, således som skiftende tiders jurister og politikere har fortolket dem og kongerne selv har forstået dem. Endvidere belyses kongemagten i for-

hold til administrationen, kirken, militæret og udenrigspolitikken. Bogen bringer en række portrætter af de danske monarker fra Frederik 7. til Margrethe 2.

Martin Gilbert:

Jøder. Jødernes historie i det 20. århundrede i tekst og billeder.

Kbh.: Høst & Son, 2001.

366 s. 399 kr.

I tekst og billeder gives et indblik i det jødiske folks tragedier og succeser gennem de sidste godt 100 år. Billederne stammer fra de mange fotoarkiver og jødiske museer i Europa, USA og Israel, ligesom også privatpersoner har stillet deres fotoalbums til forfatterens rådighed.

Aase Gullestrup (red.):

Livet er ingen strøgtur. Damebrevkasser gennem 75 år.

Kbh.: Aschehoug, 2001.

352 s. 279 kr.

Kvinder (og ganske få mænd) har gennem årene betroet sig til damebladene brevkasser om hverdagslivet – og ikke mindst samlivets små og store problemer. Bogen rummer et udvalg af spørgsmål og svar fra damebrevkasser fra perioden 1924-99. Brevkasserne er gennem tiden redigeret af bl.a. Edith Rode, Agnes Henningsen, Tove Ditlevsen, Tine Bryld og Suzanne Bjerrehuus. Bogen giver et underholdende, tankevækkende og ofte gribende indblik i kvindelivet fra 1920'erne og til i dag.

Tim Knudsen:

Da demokrati blev til folkestyre. Dansk demokrati-historie. Bd. 1.

Kbh.: Akademisk Forlag,

2001. 275 s. 228 kr.

Hvornår blev Danmark reelt et demokrati og hvordan? Forfatteren viser, at elementerne i dansk folkestyre er blevet udviklet over en meget lang periode og at dagens danske demokrati på mange områder er præget af strukturer, som rækker flere århundreder tilbage. Bogen slutter i 1972-73, hvor et nyt afsnit af Danmarks demokratihistorie begynder med tilslutningen til EF, chokvalget i 1973 og kommunalreformen. Et nyt bind er planlagt til at dække denne periode.

Per Nielsen (red.):

Fra slaveri til frihed. Det dansk-vestindiske slavesamfund 1672-1848.

Kbh.: Nationalmuseet, 2001.

159 s. 148 kr.

Antologien rummer 8 bidrag – skrevet af historikere og antropologer – om det danske slavevæsens opståen og udbredelse. Der er bl.a. artikler om den antikke baggrund for det europæiske slaveri, de danske menneske-transporter over Atlanten, slaver og frie indbyggere 1780-1848 (en sammenligning af forholdene mellem slaverne i Vestindien og landbobefolkningen i Danmark) og slaveri og emancipation på Guldkysten 1830-1850.

Thomas Wad:

Den amerikanske krig i Vietnam.

Fårevejle: Emil, 2001.

72 s. 188 kr.

Bogen forsøger at give et nuanceret billede af Vietnamkrigen og dens parter. Der fortælles om den historiske baggrund, beslutningstagerenes overvejelser, strategierne på de 2 fronter, de meniges oplevelser og årsagerne til, at krigen endte med et amerikansk nederlag. Der er endvidere temaside om bl.a. Ho Chi Minh, våben, helikoptere, tunnelkrig, kemisk krigsførelse og „tæppebombning“.

Peter Ørsted:

Liv og arbejde i det romerske imperium.

Kbh.: Gyldendal Uddannelse,

2001. 100 s. 160 kr.

Bogen giver en grundig fremstilling af de sociale og økonomiske forhold i det romerske imperium, hvor begerberne arbejde og liv sættes i centrum. Bogen indeholder desuden en kort gennemgang af den politiske historie samt et afsluttende kapitel om den antikke verdens undergang.

Stjerneformet lysholder der oprindeligt var rød-, guld- og sølvfarvet, o. 1900.

Foto: Henrik Jørgensen.

Julestjernen

Specielt ved juletid pynter vi op med stjerner - ude og inde, på gavepapir og den fornemmeste plads ved juletid: i toppen af træet. Bagrunden tænker vi måske ikke nærmere over.

AF GRETE RUNG

Når vi i dag holder jul, er det som bekendt Jesu fødselsdag, vi fejrer. Bibelen fortæller, at da Jesus blev født, viste der sig en ny stjerne, og derfor indgår stjernen i vores jul. Stjernen over Bethlehem nævnes dog kun ét sted i Bibelen, idet Matthæus skrev, at da Jesus var født i Bethlehem, kom der nogle vise mænd fra Østerland til Jerusalem. De fortalte, at de havde set stjernen for jødernes nyfødte konge gå op og de havde fulgt stjernen, til den stod stille over det sted, hvor barnet var. De så da Jesus hos Maria, tilbad ham og frembar deres gaver i form af guld, røgelse og myrra (Matthæus-evangeliet 2, 1-2; 9-11).

Israels største konge, David, var fra Bethlehem. Da jøderne senere kom under fremmed herredømme, bl.a. af syrerne og romerne, længtes de efter en ny David, en Frelser, en Messias, og med sin fortælling i Bibelen om stjernen i Bethlehem ville Matthæus overbevise jøderne om, at Jesus var den nye Frelser.

Man mener, Matthæus skrev sit evangelium med fortællingen om bl.a. stjernen og de vise mænd ca. 80 år efter Jesu fødsel. Her kan Matthæus måske have knyttet et af de astronomiske lysfænomener til, der fandt sted i årene omkring Jesu fødsel. Jøderne mente nemlig dengang, at en betydningsfuld fødsel altid blev varslet med et tegn fra et himmellegeme. I en forudsigtelse i Det gamle Testamente sættes en stjerne således i forbindelse med Messias' komme (4. Mosebog, 24,17).

I Bibelen står, at Jesus blev født i kong Herodes dage og dengang kejser Augustus ønskede en optælling af folk. Det har man udregnet til, at Jesus sandsynligvis blev født engang mellem år 8 og år 4 før vores tidsregning. Netop omkring disse år, fra år 12 til år 2, var der forskellige lysfænomener på himlen: bl.a. Halleys komet og flere sammenfald af planeter.

Fællesstjernen

I år 7 før vor tidsregning stod planeterne Saturn og Jupiter i en position, så de – set fra jorden – lignede én stjerne, en fællesstjerne. Lærde stjernetydere i Babylon registrerede denne fællesstjerne. Måske kan de have tolket den som tegn på, at en Messias var født i Judæa (sydlig del af Palæstina). Saturn var nemlig jødernes lykkestjerne og Jupiter en kongestjerne.

Fællesstjernen viste sig tre gange gennem en seks måneders periode, og måske kan de vise mænd fra Babylon have draget ud for at finde Messias. I Jerusalem kan de igen have set stjernen, og skriftkloge her kan have ledt dem videre til Bethlehem, da Det gamle Testamente nævner en „hersker“ herfra. Ved ankomsten til Bethlehem viste stjernen sig igen, et tegn på at de var blevet ledt til det rette sted.

I kristendommen symboliserer en stjerne Jesus og fødslen i Bethlehem. Inden Jesus blev født, var stjernen imidlertid allerede et symbol for Frelseren. Symbolet blev således ikke skabt i forbindelse med Jesu fødsel, men blev overført til ham. Bethlehemsstjernen er som symbol seks- eller ottetakket. Den sekstakkede stjerne kaldes også Davidsstjernen, der er jødernes symbol verden over.

Julekrybber

Med udgangspunkt i fortællingen fra Bibelen, har man anskueliggjort Jesu fødsel i form af julekrybben. Den er blevet anvendt som udsmykning i kirker og som illustration for de mange, der ikke kunne læse.

Sceneriet rummer dele af både Matthæus-evangeliet og Lukas-evangeliet: Bethlehemsstjernen og de vise mænd stammer fra Matthæus; stalden, krybben og hyrderne er fra Lukas' fortælling.

Engang i det andet århundrede udpegede man en stald i Bethlehem som det sted, hvor Jesus var født, og fra omkring år 340 kendes de første opstillinger, som vi møder dem i dag med: Maria, Josef, krybben med Jesusbarnet, en okse, et æsel,

Jesus hos Maria modtager de hellige tre konger. Melchior knæler foran Jesus, bag Melchior står Caspar og foran står Balthasar, også tjenere og tilskuere ses i billedet. Over dem stråler Bethlehemsstjernen. Altertavlen i Roskilde Domkirke, ca. 1560.

Foto: Flemming G. Rasmussen.

Stjerne i toppen af juletræet i J. Krohns: Peters Jul, 3. udgaven fra 1889.

Julekrybbe fra ca. 1955, med Bethlehemsstjernen der lyser over det nyfødte Jesusbarn
Foto: Flemming G. Rasmussen.

IV. Ved Juletræet.

Aa, hvor det straal'er! Nej, se dog blot,
hvor alle Lysene skinne!
Og se, hvor Træet er fuldt af Godt!
En Kat kan nu først jeg finde.
Og dér er et Horn og en Svane — aa!
Og dér er Pjerrot af Sukker;
ham skal jeg rigtignok passe paa,
naar siden vi Træet plukker.
Her hænger en Hest under denne Gren,
og dér er en Kurv med Pærer.
Og dér er en Mand, nej, sikken en!
en Tøffel paa Ryggen han bærer;
hvoraf han er lavet, jeg ikke véd.
Men se blot Storcken der oppe!

de tre vise mænd og Bethlehemsstjernen. Der kan også være en engel, for englen var Guds sendebud, der gav det glade budskab om Jesu fødsel til hyrderne.

I løbet af middelalderen bredte traditionen med julekrybben sig i det katolske Europa, men nåede ikke Danmark, inden landet blev protestantisk. Julekrybben er hos katolikker blevet en skik, der – forenklet sagt – kan sidestilles med juletræet i protestantiske lande, selv om både juletræ og -krybbe findes i såvel katolske som protestantiske egne.

De vise mænd

Bibelen omtaler som nævnt „de vise mænd fra Østerland“, men beskriver dem ikke nærmere, udover at de medbringer guld, røgelse og myrra. Af den hebraiske tekst fremgår det, at de var „magere“, dvs. stjernekyndige mænd.

Da de vise mænd medbragte tre slags gaver, blev det med tiden til, at antallet af mænd også var tre. I Det gamle Testamente står, at der engang vil komme konger med gaver til den nye Messias, så derfor mente man, at de vise mænd var konger. Kirken har dog aldrig ophøjet dem til helgener og dermed ikke gjort dem til hellige mænd.

I 1100-tallet tildeltes de hver en fastlagt identitet. De kaldtes Melchior, Caspar og Balthasar. I romersk-katolske lande mente man i øvrigt dengang, at der var beskyttelse ved at bære en lap papir på sig med de tre navne eller deres initialer. Man håbede så at undgå epileptiske anfald, dæmoner, uvej r m.m.

Efterhånden kom de tre vise mænd til hver at repræsentere en verdensdel og en menneskealder. Der var i højmiddelalderen tre kendte verdensdele: Europa, Asien og Afrika. Desuden opfattede man et menneskes liv som opdelt i tre levealdre: ungdommen, manddommen og alderdommen.

Ofte er de hellige tre konger beskrevet på følgende måde. Melchior var den ældste af de hellige tre konger. Han fremstilledes tit med langt hvidt skæg, repræsenterede Europa og han havde guld med til Jesus. Guld var noget, man gav til konger, så hermed siges det, at Jesus var verdens konge.

Den anden konge hed Caspar, hvis navn i øvrigt bæres af mange drenge og unge mænd i dag. Han fremstilledes ofte som en skægløs yngling, repræsenterede Asien og med til Jesus bragte han røgelse. Røgelse var gave til en præst.

Til sidst var der Balthasar. Han repræsenterede den midterste af de tre menneskealdre, samt Afrika. Som gave bragte han myrra, der var salve af harpiks fra velduftende træ. Den var kostbar og brugtes ved indvielse af konger.

Traditionen med de hellige tre konger bygger på ganske lidt viden, men har vokset sig meget stærk med tiden, og i Køln Domkirke findes formodede rester fra de tre hellige mænd. Disse rester stammer fra Milano, hvor man i 1158 fandt tre kister

med relikvier, som man mente tilhørte de hellige tre konger. Milano blev erobret af den tyske kejser og relikvierne ført til Domkirken i Køl n i 1164. Domkirken blev derefter et mål for pilgrimme fra hele Europa.

De hellige tre konger har også sat sig spor i vores kalender, idet den 6. januar er Helligtrekongersdag. Tidligere fejrede man jul i mange dage og aftenen før Helligtrekongersdag var afslutningen på julen, altså helligtrekongersaften. Helt op i 1800-tallet har man i Danmark fejret Helligtrekongersaften på lige fod med juleaften og nytårsaften. I grøden kom man tre klatter smør. Det festdækkede bord pyntedes med tregrenede lys – helligtrekongerslys. Der hvor de tre grene samledes, kunne man have indstøbt en fjerpose med krudt i. Når lyset brændte ned dertil, kunne der lyde et knald, og dermed var julen forbi.

Tidligere var helligtrekongersaften et tidspunkt man kunne tage varsler, f.eks. om hvem en pige ville blive gift med. Man kender også helligtrekongersløb, som har været brugt – og bruges? – nogle steder i Danmark. Helligtrekongersaften gik udklædte personer fra hus til hus, hvor man skulle afsløre, hvem de var. Derefter blev de budt på traktement.

Roskilde Domkirke

Rundt om i vores kirker kan man blandt meget andet se billeder af Jesu fødsel, Bethlehemsstjernen og de hellige tre konger. Disse motiver har været meget populære og de findes i mange udgaver.

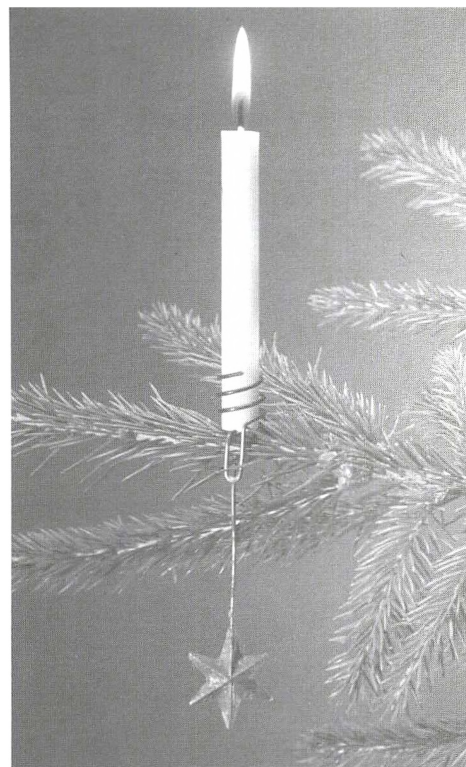
F.eks. Roskilde Domkirke rummer også disse motiver. På altertavlen fra ca. 1560 findes bl.a. de hellige tre konger, der tilbeder den nyfødte Jesus. En af korstolene fra 1420 viser Jesu fødsel, en anden de hellige tre kongers tilbedelse af Jesusbarnet hos Maria, med Bethlehemsstjernen i himmelhvælvet ovenover.

På sydsiden af Domkirken findes Helligtrekongers kapel. Det blev stiftet af Christian I og dronning Dorothea i 1459 og opført 1462. Dorothea var enke efter Christoffer, konge i Danmark, Sverige og Norge, og han døde Helligtrekongers dag 1448. Christian blev herefter valgt til konge og ægtede den unge enkedronning. Til kapellet knyttede de et nyt broderskab ved navn Helligtrefoldighed, der senere blev til Elefantordenen. I kapellet findes bl.a. billeder af de hellige tre konger, Maria med Jesusbarnet samt engle i stjernehimlen.

I øvrigt er Bethlehemsstjernen også blevet lydliggjort. Det er sket på orgel, måske ikke i Roskilde Domkirke, så i hvert tilfælde i en københavnsk kirke. Den internationalt kendte domorganist i Roskilde, Hans Matthison-Hansen, havde en søn, Gottfred, der som sin far var orgelspiller og komponist. Sønnen blev organist ved Trinitatis Kirke. Her prægede han afgørende det københavnske musikliv gennem sine eftermiddagskoncerter, som han afholdt 3-4 gange årligt gennem en snes år. I et program fra 1897 står der ud for musikstykke nr. 2: „*Th. Dubois: Marche des rois mages. (Stjernen, der ledede de hellige tre Konger paa Vei til Bethlehem, forestilles ved en høi Tone, der holder hele Stykket igjennem)*“. Tilhørerne skulle ikke tro, at en tangent på orglet blot havde sat sig fast!

Stjerneoptog

I lighed med krybbekultens udvikling til religiøse skuespil blev helligtrekongersdag også til optog og skuespil, bl.a. i 1000-1100 var det hele pragtforestillinger. I 1300-tallet var skikken også ude blandt folk i Mellemeuropa. Ofte var det skole-

Lysholder, balance, til juletræet, 1900-tallet,

Foto: Henrik Jørgensen.

Blomsten julestjerne købte man tidligere som afskårne blomster. Efter 2. verdenskrig fik man andre sorter og dyrkningsteknikker, hvorefter tætte, lave potteplanter begyndte at vinde frem. Postkort o. 1950.

Lysestage med Bethlehemsstjernen og et lys for hver af de hellige tre konger. Stagen har været brugt siden 1920 i Stenløse, Foto: Henrik Jørgensen.

drenge, der gik fra hus til hus, sang, optrådte og fik en lille belønning. I spidsen af optoget havde de en stjerne med lys i.

I Sverige kendes sådanne optog med stjernedrenge fra 1600-tallet. Stjernedrene indgik senere i 1900-tallet som del af de nyere svenske Luciaoptog.

I Danmark er bevaret en oplysning fra 1625 om, at Vordingborgs skole havde en stjerne med lys i til optog og sang. Fra 1600-tallet findes en meget populær helligtrekonger-vise, som blev sunget af folk såvel i by som på land, efterhånden som stjerneoptogene bredte sig i Danmark.

I 1800-tallet var det almindeligt herhjemme, at fattigfolk gik med en stjerne fra dør til dør i juledagene indtil Helligtrekongersaften, evt. også senere. De blev kaldt stjernefolkene, helligtrekongermanden eller stjernemanden. Stjernerne kunne være af papir med lys i. Inderst kunne være et stativ af trælis-ter, og på papiret kunne være klistret religiøse billeder fra Jesu fødsel m.m. Stjernen kunne være „så stor som et halvt bord“. Optogene holdt sig herhjemme til omkring 1900, og nogle steder fik fattige speciel tilladelse til at gå med stjernen.

Fra adventsstjerne til julestjerne

Ved juletid kan man i dag købe en rød-gul, femtakket papirstjerne til at sætte elektrisk lys i; den kaldes julestjernen og ses ophængt i mange vinduer fra 1. december. Denne julestjerne er kommet til Danmark i 1950'erne fra Sverige, hvor den kaldes for adventsstjärna eller Herrnhuterstjärna.

Herrnhuterne eller Brødremenigheden er et protestantisk kirkesamfund, grundlagt i 1700-tallet. Advent er af stor betydning for dem og i slutningen af 1800-tallet begyndte de at lave adventsstjerner på kostskoler ved Bautzen og Dresden i Østtyskland. Måske har en herrnhuterlærer fået ideen til disse stjerner, da han missionerede i Sverige i 1800-tallet. Her havde man nemlig som nævnt skikken med lysende papirstjerner, som stjernedrene gik rundt med i julen. Omkring 1900 opfandt en af herrnhuterne en papirstjerne med metalstel, og herefter blev stjerner lavet som hjemmeindustri blandt herrnhuterne i Østtyskland. Efter 1. verdenskrig udviklede man en papirstjerne, som ikke behøvede metalstel, og en egentlig en industriel produktion begyndte.

Herrnhuterstjernen blev snart eftergjort af svenske virksomheder. Det er denne mere enkle adventsstjerne, som danskerne har overtaget fra svenskerne og som vi kalder julestjernen. Bl.a. hos herrnhuternes Brødremenighed i Christiansfeldt i Jylland kan man fortsat købe deres adventsstjerne af papir, med takker der stråler ud i alle retninger.

Roskilde Museum lavede sidste jul udstillingen: Julestjernen.

Udstillingen rummede mange aspekter af emnet stjernen, og artiklen her om julestjernen bygger på den julemæssige side af denne udstilling. Udstillingen har også været baggrunden for denne juls udstilling på Kulturhistorisk Museum i Randers.

Hvert år laver Roskilde Museum en udstilling med udspring i et emne vedr. jul, men ud over jul fortæller udstillingerne desuden om emnet fagligt og bredt kulturhistorisk. Det samme gjaldt også stjerneudstillingen, som foruden Bethlehemstjernen omhandlede astronomi, astrologi og brug af stjernemotivet. Her fortaltes bl.a. om skiftende opfattelser af verdensbilledet, kikkertens opfindelse, moderne astronomi m.m. Hvorfor har vi udtrykket at være i den syvende himmel? Hvorfor hedder det en Tycho Brahes dag? Hvorfor har Rundetårn en sneglegang op?

Stjerner indgår i vores sprog, de bruges desuden som pynt og tegn i hverdagen, på byvåben, medaljer, m.m. Stjerner findes også i mange landes flag verden over. I sig selv henviser stjernen ikke til en bestemt religion, et politisk system eller et geografisk område, men stjernen opfattes som et positivt symbol og kan have forskelligt indhold rundt om i verdenen.

Stjernen i toppen af træet og på julepynt

Når det bliver jul og træet skal pyntes, enten på byens torv eller i de private hjem, sætter vi i dag en stjerne i toppen af juletræet. Forbindelsen mellem den store Bethlehemsstjerne og juletræets topstjerne synger vi bl.a. også om i Mogens Lorentzens julesang, trykt i 1939: *„Juletræet med sin pynt/ venter på, vi får begyndt./ Aldrig har det vær't så grønt,/ aldrig har det væ'rt så kønt./ Og fra selve himlen gled/ vist den store stjerne ned.“*

I begyndelsen af juletræstraditionen var der imidlertid ikke en fast skik for, hvad man satte i toppen af træet. Det kunne være en stjerne, men man har også brugt en engel, en stork og den hjemlige julenisse, men aldrig en julemand.

I 1. udgaven af Peters Jul 1866, skrevet af Johan Krohn, nævnes stjernen i toppen af træet. Stjernen erstattedes af en stork i 2. udgaven fra 1870. I 3. udgaven 1889 sad atter en stjerne i toppen af træet, men teksten var dog ikke blevet justeret, for den sidste linje lød – og lyder også i de senere udgivelser: *„Men se blot Storken deroppe“*.

Se man på den øvrige julepynt er stjernen også populær på kræmmerhuse, på julekort, på gavepapir, fritsvævende, osv. De stjerner, som vi i dag fletter af papirstrimler, ofte helt hvide, findes der anvisning på julepynt i en bog fra ca. 1880. Dengang brugte man papir, farvet på den ene side, ufarvet på den anden.

Blomsten julestjerne

Med i vores jul i dag hører også planten julestjerne. Den er blevet bragt til Europa, nogle mener allerede i 1500-tallet, andre 1800-tallet. Den blev udbredt i sydeuropæiske haver og senere også nordligere i havestuer.

Først i 1930'erne blev en større produktion sat i gang. Det var som afskårne blomster ved navn: kongestjerne eller Poinsettia. Efter 2. verdenskrig blev julestjernen produceret som potteplante, fordi man her foruden ny dyrkningsteknik også fik forædlede sorter, der var lavere og tættere.

De egentlige blomster er små og gule, mens dét, der virker som blomster, er blade, kaldet højblade. Plantens mælkesaft er giftig. De vilde julestjerner kan blive 3-5 meter høje, lidt ranglede buske.

I dag er det den mest populære juleplante herhjemme og den fås i utallige variationer. De dyrkes i drivhuse og fremstilles af stiklinger. Der produceres årligt ca. 10 millioner julestjerner i Danmark. Halvdelen afsættes herhjemme, den øvrige del eksporteres bl.a. til Sverige og Tyskland.

Der findes i øvrigt også en stueplante med blå eller hvide stjerneformede blomster ved navn Bethlehemsstjerne, *Campanula Isophylla*, der oprindeligt stammer fra Sydeuropa. Hos os er den en stue- eller sommerplante, der forhandles fra marts til august. Den er således ikke fremme ved juletid, men der skulle dog være utallige muligheder for at omgive sig med stjerner ved juletid alligevel, som blomster, som pynt af papir og meget andet. Og endelig kan man lægge nakken tilbage en klar aften og betages af nattehimmels stjernevimmel.

Grete Rung er etnolog og inspektør ved Roskilde Museum

EN NY CHANCE?

I sidste halvdel af 1800-tallet forsøgte man i Danmark og i det øvrige Europa at skille sig af med besværlige borgere, der enten lå det offentlige til byrde eller truede med at omstyrte samfundsordenen. Men enkeltbilletten til Amerika kunne samtidig være begyndelsen på en ny tilværelse.

AF CHRISTIAN LARSEN

„Mette Marie Ane Sophie Steensen, „landløberske; hjemmehørende i Møborg ved Lemvig; straffet ofte navnlig for falsk og bedrageri, sidst med 3 års tugthusarbejde“. Sendt til USA 1873.

LAK. Københavns Politi. Fotografiportrætter af forbrydere II nr. 358. Foto: Peter Wodskou

Her i landet var det især Københavns Politi, der gik forrest og anvendte den store udvandringsbølge til at rydde op i hovedstadens underverden. Flere i samtiden agiterede ligefrem for, at kommuner, politiet og fængselselskaber skulle benytte udvandring som en løsning på de sociale problemer. Vilhelm Falbe-Hansen, der var chef for Statistisk Bureau, udtalte i 1873, at udvandring var det bedste middel til at reducere samtidens „med en truende hurtighed stigende fattigbyrder, den formindsker endelig udgiften til retssikkerhedens overholdelse, til fængsler, arbejdsanstalter og lignende. Hvor mange forbrydere eller vordende forbrydere, ladegårdslemmer, tumultanter og andre misfornøjede har Amerika ikke befriet os for?“ Den amerikanske regering havde ikke overraskende et andet syn på sagen. USA var ikke synderlig interesseret i at modtage Danmarks „dårligdomme“, og flere gange i 1860'erne og 1870'erne modtog den danske regering klager fra USA's regering.

Plads for de fortabte

Der synes ikke at foreligge en skriftlig ordre fra Københavns politidirektør om at sende kriminelle ud af landet og dermed en begrundelse. Det nærmeste vi kommer på forklaring er en udtalelse fra 1874. New Yorks immigrationsmyndigheder havde opdaget seks straffede danskere, der var blevet eksporteret af Københavns Politi, og det amerikanske udenrigsministerium klagede derfor til Udenrigsministeriet, der via Justitsministeriet bad Københavns politidirektør V. Crone om en udtalelse. Crone skrev til Udenrigsministeriet, at selvom ingen af de seks personer var farlige forbrydere, lod det sig „med temmelig sikkerhed“ forudsige, at det ikke ville lykkes for dem i Danmark at opnå „at blive nyttige eller endogså blot ikke bebyrdende medlemmer af samfundet“. Derimod kunne der være „større eller mindre håb om, at de i et fremmed land, frigjort for trykket af deres fortid og de fristelser og forbindelser, for hvilke de her var udsatte, og under den tvang til at anspænde deres kræfter, som den absolutte nødvendighed af selv at erhverve det fornødne til livets ophold fører med sig, kunne arbejde sig frem både i sædelig og i økonomisk henseende“. Derfor havde Københavns Politi opfyldt de seks

forbryderes „begæring“ og givet dem enkeltbilletter til USA. Crone mente nemlig, at „*det store nordamerikanske samfund*“ burde give „*plads for en og anden i hjemmet fortabt, der søger sin frelse inden for dets vidtstrakte grænser*“. Politiet havde altså to bevæggrunde. Dels skaffede man samfundet af med bekostelige og unyttige medborgere. Dels gav man den kriminelle en ny chance for at komme på rette køl ved at fjerne ham fra et belastet miljø.

1100 personer sendt af sted

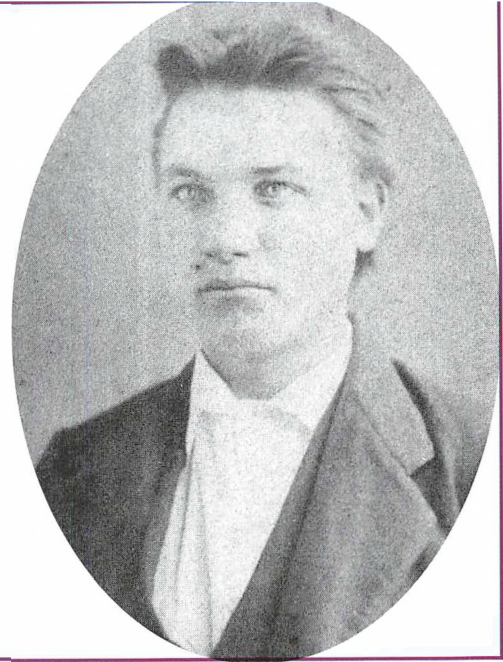
Igennem 40 år – fra 1864 til 1905 – sendte Københavns Politi 1.101 mennesker over Atlanten. Ved hjælp af Københavns Politis velbevarede arkiv er det muligt at komme nærmere ind på disse mange personer, som politiet hjalp til en ny tilværelse „*over there*“. Igennem alle disse år indførte politiet nemlig alle disse personer i en protokol med den meget sigende titel: „*Protokol over personer, der er udvandrede med bistand af Københavns Politi*“. Heri får vi oplysninger om den afsendte persons alder, fødested, afrejsedato og bestemmelsessted, informationer der kan suppleres med oplysningerne i Udvaldte arkivets udvandrerdatabase.

Langt de fleste fik billetten betalt af Københavns Politi, men også andre myndigheder var villige til at betale rejseomkostningerne, hvis politiet blot ville sørge for det praktiske. Kommuner og politi rundt omkring i Danmark bad nemlig Københavns Politi om bistand, når man ville „hjælpe“ en for det offentlige bekostelig person til et nyt liv i Amerika. I juli 1870 blev Frederikke Amalie Kjærsgaard løsladt fra straffeanstalten på Christianshavn, og politiet rettede henvendelse til byfogden i Viborg, hvor hun stammede fra. Her anerkendte man hende som forsørgelsesberettiget, men tilføjede samtidig, at Viborg byråd var villig til at betale en del af udgifterne ved hendes udvandring til Amerika. I 1872 ville Lyngby sogneråd af med tugthusfange C.J. Martinsen, og ti år senere var det Ålborgs byfoged, der gerne så, at tømrersvend Mortensen og arbejdskarl Drews udvandrede. Som oftest var det Københavns Magistrat, der ønskede hjælp, og magistraten var som regel villig til at betale en del af billetten.

„Carl Chr. Rasmussen, født i København 1861; 3 gange straffet for tyveri, navnlig fra udhængsskabe og et udhængsskab med guld og sølv“. Sendt til Canada 1882. LAK. Københavns Politi.

Fotografiportrætter af forbrydere III nr. 329.

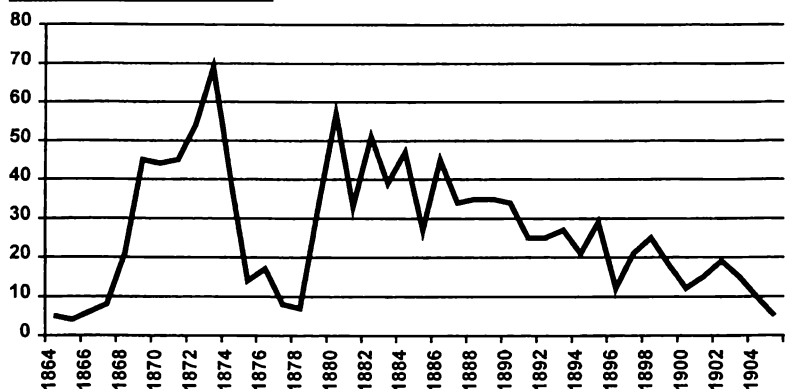
Foto: Peter Wodskou.

Mænd og atter mænd

Langt de fleste, politiet sendte af sted, var mænd – ja, de udgjorde faktisk 96 %, og der er kun 45 kvinder blandt de 1100 afsendte. En af de få kvinder, der optræder i protokollen, er Mette Marie Ane Sophie Steensen, født 1835. Mette Marie stammede fra Møborg sogn i Vestjylland tæt ved Nissum Fjord og var resultatet af en ikke-ægteskabelig forbindelse mellem Mette Jørgensdatter og Steen Christian Jensen. I politiets forbryderalbum omtales Mette Marie som „*landløberske*“, dvs. en der flakker omkring uden fast opholdssted. Hun ernærede sig ved falsk og bedrageri og blev gentagne gange straffet i provinsen, sidst med tre års tugthusarbejde. I sep-

Fig. 1. Antal afrejser 1864-1905

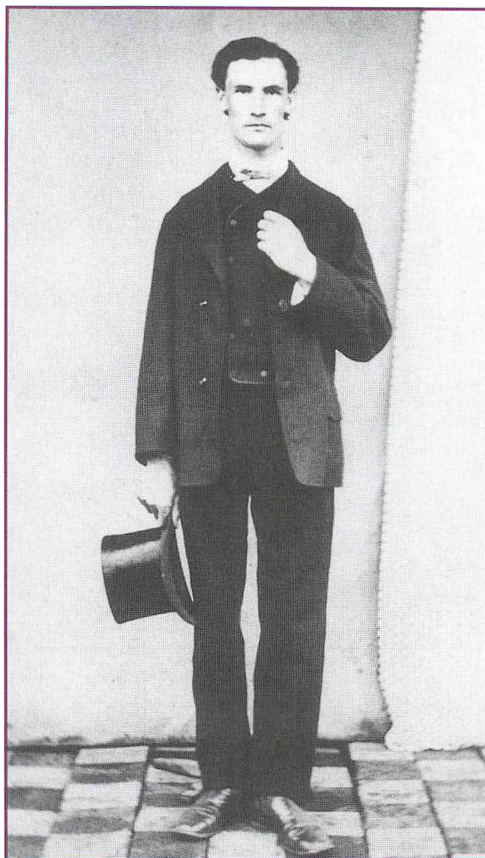
tember 1873 befordrede Københavns Politi hende til New York. Mette Marie var på det tidspunkt 38 år og lå dermed noget over aldersgennemsnittet. Hovedparten af politiets udvandrere var unge mennesker i begyndelsen af 20'erne, og kun 1/3 var over 30 år.

Da det var Københavns Politi, der sendte folk af sted, kommer det ikke som nogen stor overraskelse, at to ud af tre anførte København som sidste opholdssted. Mette Marie var derfor atter en undtagelse, idet hun kom fra provinsen. Kun 2 % var udlændinge, som oftest svenskere.

„drikfældig, dårlig person“

Det er lidt sværere at udtale sig om de 1100 personers erhverv, fordi stillingsbetegnelserne i udvandringsprotokollerne kan være opdigtet for at skjule hovederhvervet: kriminalitet. Imidlertid viser både udvandringsprotokollerne og politiets egen statistik, at vi finder hovedparten i de nedre sociale lag: håndværkere, tyende og arbejdere, som udgjorde 75-80 % af samtlige afsendte. At de fleste kom fra disse grupper skyldes naturligvis, at det var københavnere, der blev hjulpet til Amerika. Der var i 1870'erne en stor del tyende fra landet, men de forsvandt i løbet af 1880'erne. Til gengæld kom der flere bytyende i takt med, at industrialiseringen slog igennem.

Blandt folk med arbejderbaggrund finder vi Orla Bachmann, afsendt i 1874. Han var født i København i 1842, søn af skræddersvend J.H.J. Bachmann og hustru Ane Marie Larsen. Ved Orlas konfirmation i 1856 noteredes han for god kundskab og meget god opførsel. Han kom i snedkerlære, var derefter i lære som skorstensfejer, men endte som murerarbejdsmand. Imidlertid kom han allerede som 17-årig ind på en kriminel løbebane og fik sin første dom for tyveri i 1859. I de følgende år blev det til fire tyveridomme og tre domme for løsgængeri, og han tilbragte sammenlagt syv år i fængsel. Da Orla i 1874 havde fået en dom for løsgængeri, henvendte han sig til politiet – eller politiet henvendte sig til ham – med ønske om at komme til USA. I politirapporten beskrives Orla således: „Han er ikke nogen grov eller farlig forbryder, men han er en drikfældig, dårlig person, der falder for den mindste fristelse, og det er højst sandsynligt, at

„Orla Leonhardt Bachmann, født i København den 3. Februar 1842; straffet for løsgængeri og for tyveri 5 gange, sidst 1862 med 4 års tugthus; drikfældig og doven omdriver“. Sendt til USA 1874. LAK. Københavns Politi. Fotografi-portrætter af forbrydere III nr. 43. Foto: Peter Wodskou.

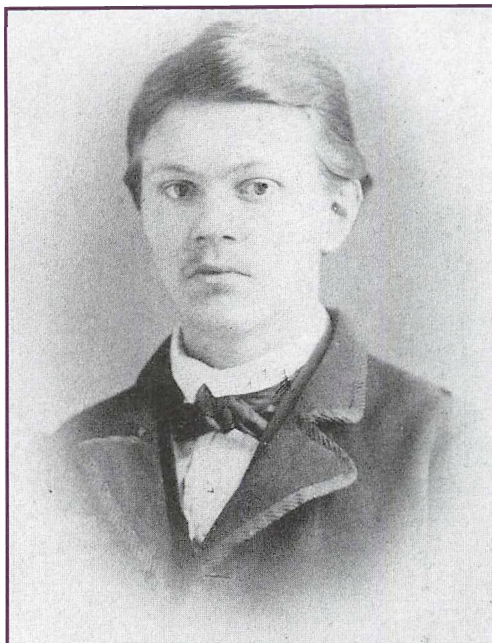
han, hvis han forbliver heri landet, fremdeles vil blive det offentlige til byrde på en eller anden måde“.

Orla fik sit ønske opfyldt og kunne 1. april 1874 rejse med det gode skib *Washington* til New York, som var hovedbestemmelsessted for de afsendte personer i 1860'erne og 1870'erne. Orla var i øvrigt blandt de seks personer, immigrationsmyndighederne opdagede, og som medførte den kraftige klage til den danske regering. Årene derefter var „hjælpsomheden“ hos Københavns Politi ikke så stor, og man valgte klogeligt at holde lav profil.

Orlas ophold i USA blev kortvarigt, og i juli 1875 fik han i København atter en dom for løsgængeri og betleri, efterfulgt af domme for betleri i 1879, 1889 og 1892. Derefter forsvinder han ud af kilderne.

Til Canada med forbryderne

Da USA ikke ville tage imod politiets udvandre- re, måtte man finde et nyt sted. Valget faldt på

Sophus Fred. Josephsen, født 1852, „straffet her med 25 slag rotting for frakketyverier og af sin familie hjulpen til Amerika i februar 1870“.

LAK. Københavns Politi.

Fotografiportrætter af forbrydere II nr. 140.

Foto: Peter Wodskou, Landsarkivet for Sjælland, m.m.

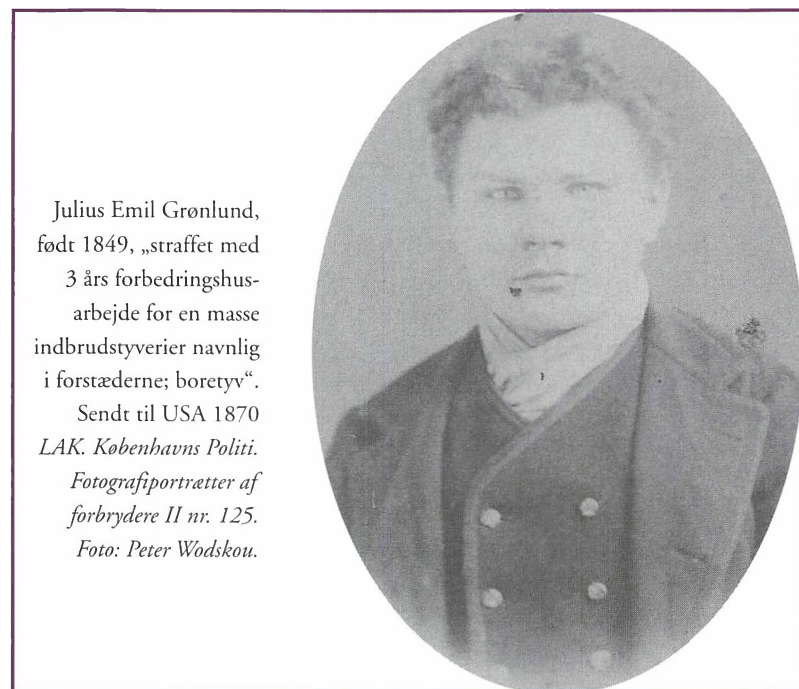
Canada, hvor myndighederne åbenbart ikke var så nøjeregnende som kollegerne i New York, og fra 1879 var Canada det dominerende bestemmelsessted. En af dem, der kom hertil, var Carl Christian Rasmussen. Han var københavner, født i 1861 og fra ung alder ude i kriminalitet. Som 18-årig fik han sin første dom for tyveri, hæleri og ulovlig omgang med hittegods, hvilket dommeren takserede til 12 rottingslag. En rotting var et tykt spanskrør, 2-3 cm i omkreds og 94 cm langt, som blev anvendt på 15-18-årige mandspersoner. Den første dom synes ikke at have haft den afskrækkende virkning, og senere samme år – 1879 – blev det til 15 dage på vand og brød for tyveri samt hæleri.

Carl Christian formåede i et par år at holde sig på måtten – eller i hvert fald ikke at blive opdaget, men i 1881 måtte han et år i fængsel for tyveri. Kort efter løsladelsen rejste han som så mange andre til Canada. Det nordamerikanske kontinent var politiets foretrukne sted, og andre verdensdele kom ikke til at spille den store rolle. Dog havde Sydamerika en blomstringsperiode i 1890'erne, og store dele af politiets udvandrere i 1890, 1894-94 og 1897 fik en billet til Argentina. Den argentinske regering havde nemlig i 1887-88 haft en agent, Godofredo Huss, i Europa for at hverve indvandrere, og det ser altså ud til, at Københavns Politi benyttede sig af dette tilbud.

Kriminalpræventivt arbejde

Der er ingen tvivl om, at langt de fleste personer, politiet hjalp til en ny tilværelse i Amerika, var kriminelle. Det kan vi se både i Københavns Politis egen statistik, og når vi sammenkører politi-protokollen med de københavnske strafferegistre. Derved finder vi mange af de afsendte, men vi får også et godt billede af, hvilke type kriminelle politiet helst ønskede væk fra Danmark. Hovedparten havde 1-2 domme for tyveri, nogle også for bedrageri, løsgængeri, betleri eller røveri bag sig. Tyveri udgjorde både i København og i det øvrige Danmark over halvdelen af alle lovovertrædelser, og det kan derfor meget vel tænkes, at København Politi har rettet sin indsats specielt mod tyve.

Derudover er der en del, der ikke kan findes i strafferegistrene, men hvor meget alligevel tyder på, at de var ude i kriminalitet. I 1878 begyndte politiet nemlig i protokollen over de afsendte at anføre et nummer fra en (nu forsvundet?) „Protokol over mistænelige“ ved mange af personerne. Dette kunne tyde på, at man fra politiets side har taget unge mænd, der var på vej ud i kriminalitet, og som en form for kriminalpræventivt arbejde foræret dem en enkeltbillet til New York.

Julius Emil Grønlund, født 1849, „straffet med 3 års forbedringshusarbejde for en masse indbrudstyverier navnlig i forstæderne; boretyv“.

Sendt til USA 1870

LAK. Københavns Politi.

Fotografiportrætter af forbrydere II nr. 125.

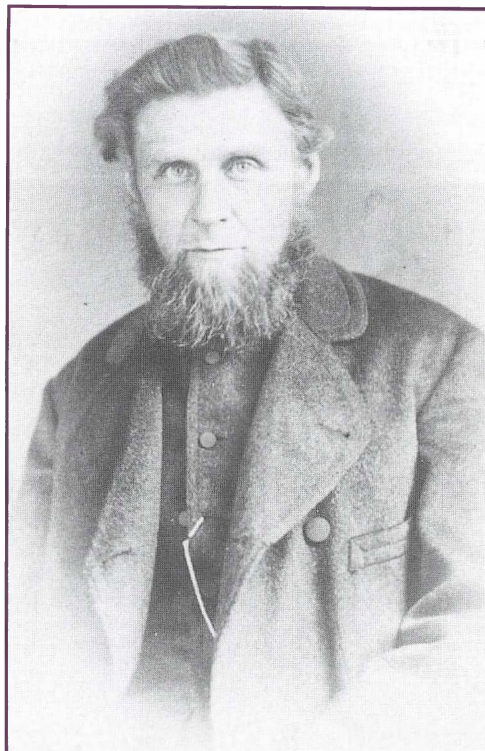
Foto: Peter Wodskou.

Sendt af sted tre gange

I protokollen over afsendte personer var der også en rubrik til notitser „navnlig om hvad der vides om den pågældendes senere skæbne“, og her har politiet noteret oplysninger om 135 personer, for det meste i 1870'erne og 1880'erne. Det ser ud til, at Københavns Politi fik breve fra de afsendte og informationer fra deres slægtninge. Niels Christian Olsen, der var forhjulpet til USA i 1880, sendte breve hjem til forældrene, der lod oplysningerne gå videre til politiet. Derfor ved vi i dag, at han i 1881 var i Chicago, hvor han havde tjeneste hos en læge, og at han to år senere var soldat under navnet Thomas Fischer i Missouri. Notitserne giver os oplysninger om deres videre skæbne, om det gik dem godt. For de fleste personers vedkommende, hvor vi har oplysninger, var der ikke tale om en social opstigning: en arbejder blev ansat på et bomuldsspinderi i Connecticut, en typograf fik arbejde som tjener osv. Kun Fritz Engelhardts avancement kan forundre. Ved afrejsen i 1876 til USA noteredes han som forvalter, men nogle år senere hedder det: „er (...) blevet doktor i Amerika“.

Hvis eksporten af kriminelle personer skulle blive en succes, var det nødvendigt, at de afsendte personer forblev i deres nye fædreland – og det gjorde langt hovedparten. Kun 10 % vendte tilbage, som regel efter 1-2 år. Hvis man troppede op i København igen, fik man atter en billet til Amerika, og 34 personer måtte politiet sende ud af landet to gange. Tre mænd måtte dog sendes af sted hele tre gange: Johs. Edvard Ludvig Dess i 1869, 1870 og 1871, Carl Valdemar Nikkelsen i 1879, 1882 og 1888 samt Carl Emil Stahlschmidt i 1886, 1890 og 1895.

Mange af de personer, der ikke fandt lykken „over there“ og vendte hjem til Danmark, kom igen på kant med loven, som det var tilfældet med Orla Bachmann. Størstedelen blev imidlertid i deres nye fædreland og voldte derefter hverken Københavns Politi eller det danske samfund problemer. Set udfra politiets synsvinkel var eksportordningen altså en succes.

Jørgen Andersen, født 1831, „straffet ofte; senest i Slesvig med 10 års tugthusarbejde for tyveri; hjemmehørende i Bjerreby på Tåsinge“. Sendt til Canada 1874.

LAK. Københavns Politi. Fotografi-portrætter af forbrydere III nr. 53.

Foto: Peter Wodskou.

Amerikabilletter billigere end fattighjælp

Det var ikke alene Københavns Politi, der forsøgte at reducere sociale problemer ved at bortsende personer, der muligvis ville blive en trussel for den offentlige ro og orden. Også kommuner og fængselselskaber var aktive inden for denne eksport, og uden tvivl er et stort antal fattiglemmer og forbrydere sendt til USA på en enkeltbillet – i hvert fald til glæde for lokalsamfundet og måske også for personen, der fik en ny chance. Desuden blev der ryddet op blandt arbejdsløse udlændinge ved at udvise dem af riget efter en paragraf i fremmedloven af 1875. Dét kostede nemlig ikke det offentlige nær så meget som at have dem siddende i fængsel eller nyde fattighjælp.

Reglen blev flittigt anvendt i København, hvor politiet åbenbart gik aktivt ind i bekæmpelsen af hovedstadens sociale problemer. Hvis man lå det offentlige til byrde, blev man sendt ud af landet: fremmede uden arbejde udvistes, og kriminelle sendtes til Amerika.

Kilder og litteratur

Landsarkivet. Københavns Politi. Kriminal- og politiretten i København 1845-1919.

Rigsarkivet. Justitsministeriets 1. kontor Folketællinger og kirkebøger

Udvandrerarkivets database: www.emiarch.dk.

Kr. Hvidt: *Flugten til Amerika eller Drivkræfter i masseudvandringen fra Danmark 1868-1914*.

Århus 1971

Christian Larsen: Hvor mange forbrydere har Amerika ikke befriet os for? Københavns Politis eksport af kriminelle 1864-1905.

Fortid og Nutid 3:2001

Christian Larsen er historiker

Kaminsalen

BESØG PÅ GAMMEL ESTRUP

**I efteråret indviede Museet på Gl. Estrup
et nyt udstillingsareal på herregårdens 2. sal.
Rummene har stået tomme i mere end et kvart århundrede,
men er nu restaurerede og tilgængelige for offentligheden.**

AF BRITTA ANDERSEN

Kaminsalen

Denne sal anvendte man, når der var gæstebud eller ved andre lejligheder, der krævede et stort og repræsentativt rum. Salen blev indrettet i begyndelsen af 1700-tallet. Som navnet antyder findes her en kamin. Den er i forbindelse med restaureringsprojektet i 2000 og 2001 blevet istandsat, så den fremstår som i barokken (I Danmark perioden ca. 1630-1730). Den lille jernovn på siden af kaminen er fra 1700-tallet.

Træpanelernes originale bemaling er intakt, de er ikke blevet malet om siden 1720. Tapetet er fra 1928. Møblerne i salen daterer sig for størstedelens vedkommende til 1700-tallet. De brede rokokostole er fremstillet specielt til riddersalen på Gammel Estrup i midten af 1700-tallet. Efter vor tids målestok er der ikke mange møbler i rummet, men sådan foretrak man det. Ligesom det også var udtryk for god smag at anbringe samtlige møbler op mod væggen.

Kammeret ved
kaminsalen

Kineserstuen

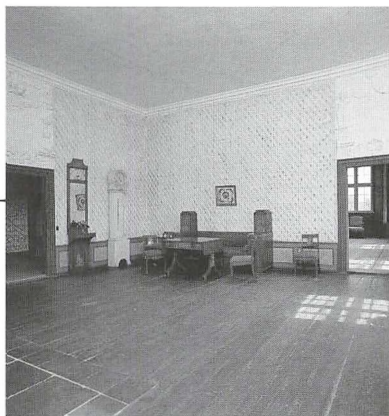

Tårnværelset ved
billardsalen

Okseblodsgangen

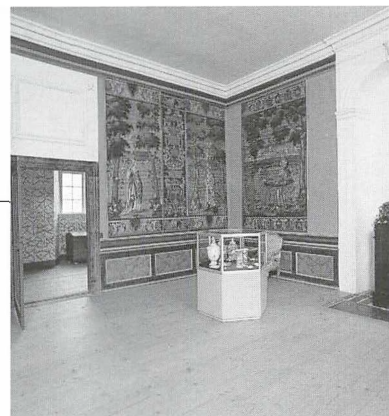
Kammeret ved kaminsalen

Rummet er indrettet som en dagligstue med møbler i empirestil. En stilart der havde sin blomstringstid i begyndelsen af 1800-tallet. Møblementet omfatter bl.a. en skabssofa og foran den et såkaldt frokostbord. Det var almindeligt, at man indtog sine måltider ved sådanne borde til daglig, når der ikke var gæster. Heraf navnet. På podiet i vinduesnichen ses et ovalt sybord med tilhørende stol.

Enkelthed og rene linier er noget af det, som er karakteristisk for empirestilen. Derfor er nips også nærmest bandlyst. I „*Haandbog om den gode Tone*“, som er udgivet i 1831 af Peter Sølling Suhr står der bl.a.: „*At opstille Husgeraad, Porcelain, Sølvtoi og sligt paa Commoder, Skabe og Borde strider imod den moderne Smag, som slet ikke vil prale med slige ting. Paa Commoden kan staa en Vase eller en simpel Opsats af Marmor eller Alabast, og paa Secretairen et antikt Hoved*“.

Det var heller ikke moderne med mange billeder på væggene. Billedet over sofaen er et hårabarbejde. Sådanne dekorationer udført i menneskehår var meget populære i slutningen af 1700-tallet og begyndelsen af 1800-tallet.

Tapetet er fra tiden omkring 1800. Det er et såkaldt arktapet, hvor mønstret er trykt som bloktryk på papirsark. Først senere blev det muligt at producere papir i lange baner og dermed fremstille rulletapet, som vi kender det i dag. Rummets klassicistiske jernovn stammer fra tiden omkring 1800-tallet, og er støbt i Norge.

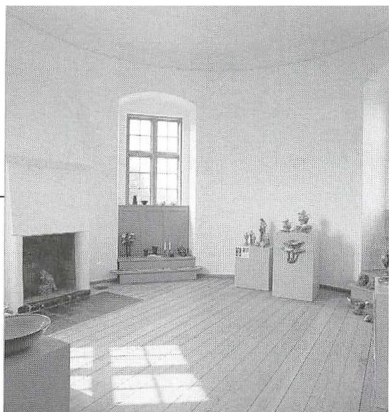
Kineserstuen

Samtlige vægge i stuen har oprindelig været beklædt med det smukke malede lærredstapet. På tapetet er afbildet scenerier fra forskellige lande bl.a. Kina. Heraf stuens navn.

Tapetet er fremstillet i begyndelsen af 1700-tallet. Lærredet er først grundet med kridt. Med en kam er der trukket et hvirvelmønster ned i den endnu våde kridt, og på denne grund har kunstneren malet sine motiver. Ved den store auktion efter den sidste greves død i 1926 købte Nationalmuseet hele tapetet, men har efter herregårdsmuseets oprettelse doneret dele af det tilbage.

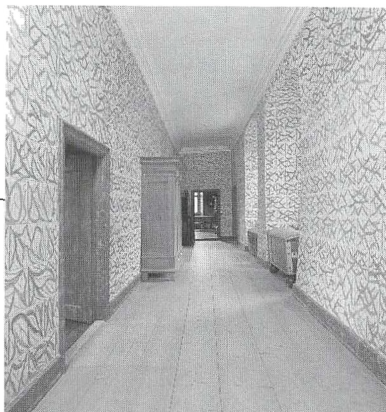
Uden for synsfeltet – ved rummets vestvæg – er en såkaldt paradeseng fra 1700-tallet. Det var på den tid almindeligt, at man modtog gæster siddende i sin pragtseng.

I montren er udstillet nogle af de pragtgenstande, som adelsfamilien har omgivet sig med – blandt andet en smuk lægvase, hvor selve lægfiguren er en knælende putto med et ovalt skjold i hænderne. Vasen er fremstillet på Den kongelig Porcelænsfabrik o. 1785.

Tårnværelset ved billardsalen

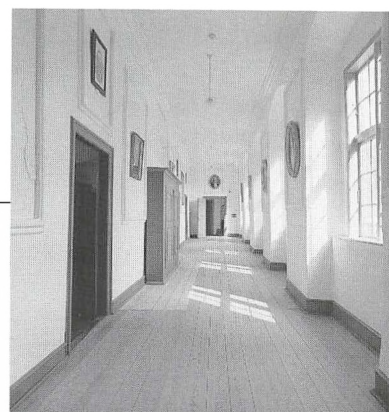
Dette rum har i en periode fungeret som bibliotek. I forbindelse med den seneste restaurering i 2000 og 2001 fandt man ingen spor af hverken ældre tapeter eller vægmalerier herinde. Derfor blev væggene blot kalket. Ildstedet blev genåbnet, så kaminen i dag fremstår, som den gjorde i 1600-tallet. Rummet har med sine nykalkede hvide vægge et meget anderledes udtryk end de øvrige stuer og sale på herregården. Derfor er her også udstillet noget helt anderledes end i herregårdens øvrige rum, nemlig moderne kunsthåndværk fremstillet af to lokale kunstnere, Bo Hegedal og Jane Berg.

Okseblodsgangen

Den usædvanlige vægdekoration i gangen er fremstillet i 1760 – nøjagtigt dateret ved, at den daværende ejer – Jørgen greve Scheel – har ladet sit våbenskjold, sine initialer samt årstallet 1760 male i et af felterne på vinduessiden. Hensigten med den specielle bemaling har været at illustrere marmorkvadere, hvilket ikke helt er lykkedes for maleren. Men til gengæld er det et rum, man husker, når man har besøgt Gammel Estrup. I følge overleveringen er der medgået blod fra en hel okse til bemalingen. En undersøgelse foretaget i 1980'erne kunne dog vise, at der ikke findes organiske rester i malingen. I stedet er det en jernforbindelse, der danner grundlag for farven. Men ligefrem at benævne rummet *Rustgangen* er nok for kedeligt. Så gangen beholder sit gamle navn.

Ved den ene langside ses to originale barokskabe mens vinduessiden rummer to kister af vidt forskellig alder – den ene er sandsynligvis samtidig med bemalingen mens den anden, den bageste, er langt yngre.

Hovmestergangen

Herregårdsmuseet er desværre ikke i besiddelse af de malerier, som oprindelig hang i denne gangs mange stukrammer. Malerierne, som nu ses i gangen, er alle portrætter af familien Scheel. Det var denne slægt som ejede Gammel Estrup fra 1625 til den sidste greves død i 1926.

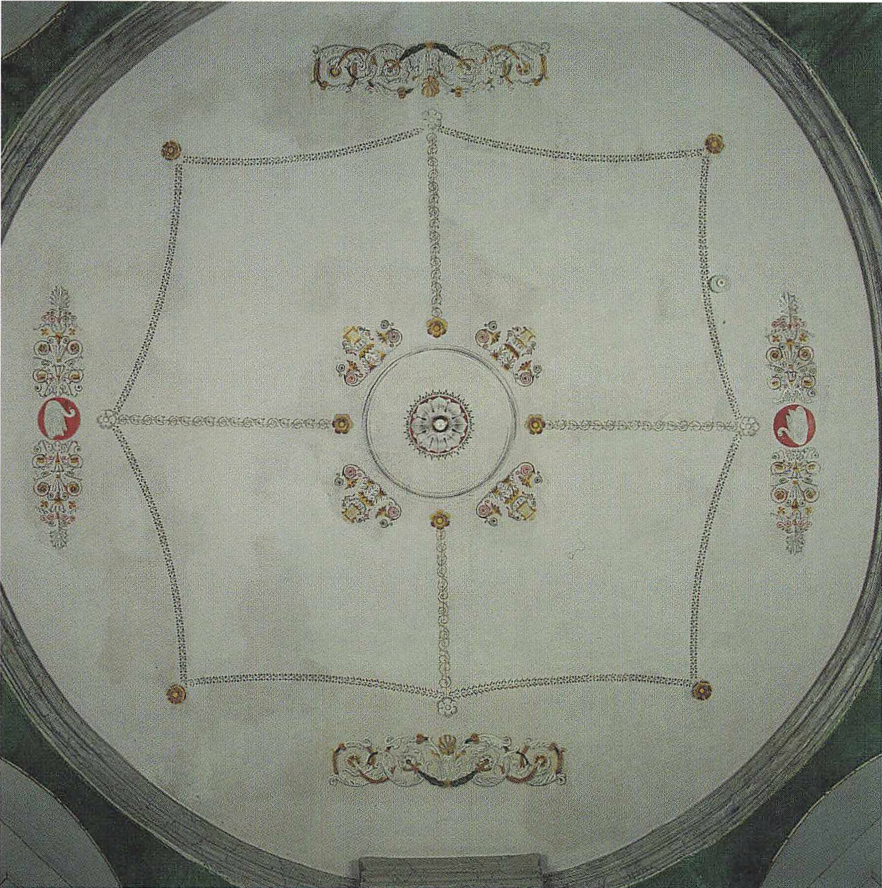
Der knytter sig to slægtsnavne til Gammel Estrup, Brock og Scheel. Men samtlige ejere gennem 600 år var i familie med hinanden. Fra midt i 1300-tallet og frem til 1926 gik herregården i arv fra far til søn. I 1625 da stedets daværende ejer Eske Brock døde, var der ingen søn til at arve ham. Det blev derfor hans ældste datter, Jytte Brock, som aavede Gammel Estrup. Hun var gift med Jørgen Skeel, og de efterfølgende slægtled bærer derfor navnet Skeel/Scheel. Gammel Estrup er med andre ord aldrig blevet solgt over en periode på knap 600 år.

Hovmestergangen

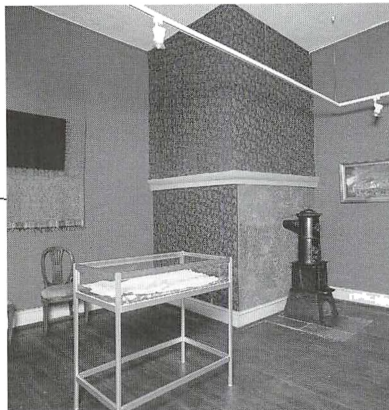

Hovmesterstuen

Tårnværelset ved
den grønne sal

Loftet i tårnværelset

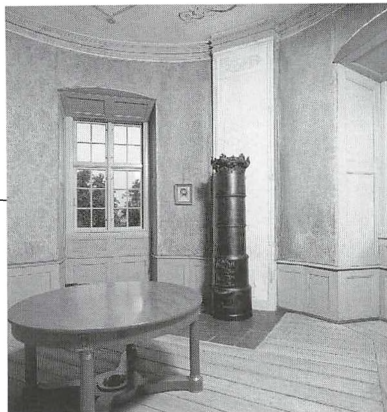

Hovmesterstuen

Herregårdsmuseet er i besiddelse af flere genstande, som er specielt sårbare overfor dagslys. De udstilles derfor i dette mørklagte rum. Alle væggene i rummet har været beklædt med flere lag tapet. På skorstenen ses resterne af det yngste tapetlag. I den øvrige del af rummet var det desværre ikke muligt at rede stumperne.

Det bevarede tapet på skorstenen kan dateres ret præcist. Det er nemlig opklæbet på aviser fra 1891.

Møblerne i rummet er fremstillet i den såkaldte Louis XVI-stil, der tidsmæssigt hører hjemme i perioden fra cirka 1760-1800. På væggen hænger et stort kashmirsjal. Disse håndvævede sjaler var på mode i slutningen af 1700-tallet og i 1800-tallet. Sjalerne med de persiske mønstre blev også kaldt Franske sjaler.

Tårnværelset ved den grønne sal

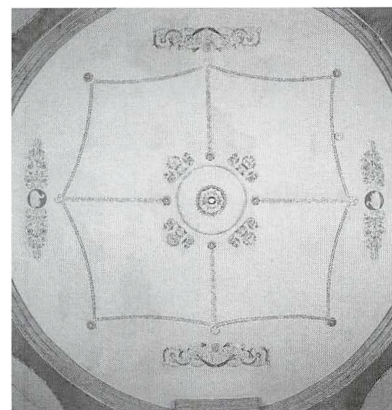
I dette rum er væggene beklædt med et turkisgrønt banetapet fra ca. 1830. Tapetets påtrykte farve indeholder en giftig arsen-forbindelse, som på daværende tidspunkt var nødvendig for at opnå denne specielle grønne farve. Også stof blev i 1800-tallet fremstillet på samme måde. Ifølge traditionen døde de unge piger som fluer, når de var til bal på slotte og herregårde, hvor de havde danset hele natten og dermed via deres varme og svedige kroppe havde optaget giftstoffet med hele deres legeme. Det blev selvfølgelig herefter forbudt at anvende arsenen til fremstilling af stof, men man fortsatte på trods heraf endnu en stund med at producere det ved hjælp af arsen. Farven var nemlig uhyre populær, og det lod sig ikke rigtig gøre at producere den specielle nuance uden brug af giftstof.

Loftets skabelonmaleri stammer som tapetet også fra 1800-tallet. Møblerne i empirestil daterer sig til begyndelsen af 1800-tallet. Jernovnen er formodentlig lidt yngre. Det lille broderi er en navneklud fra 1788. De to øvrige billeder er kobberstik af ukendt oprindelse.

Museet på Gammel Estrup står som eksponent for den klassiske herregårdskultur og fremviser herregårdsinteriører fra 1500-tallet til begyndelsen af 1900-tallet. Blandt møbler og malerier findes mange unikke ting med en spændende og særpræget historie.

I dag er hovedbygningen sæde for Jyllands Herregårdsmuseum, mens avlsbygningerne rummer Dansk Landbrugsmuseum. Der er aktiviteter og udstillinger året rundt, mulighed for at bestille omvisninger, m.m.

Yderligere oplysninger:
Gammel Estrup, Jyllands Herregårdsmuseum
 Randersvej 2
 8963 Auning
 Tlf: 86 48 30 01
www.gl-estrup.dk
 e.mail:
gl.estrup@euroconnect.dk

GLÆD DIG TIL NÆSTE NUMMER:

udkommer i februar

Det kriminelle Kronborg

Slottet i sundbyen har en dystre fortid, nemlig som fængsel for bl.a. forbrydere, der var idømt fæstningsarbejde. Om dette kapitel i Kronborgs historie fortæller stud. mag. Anders Bloksgaard.

På sporet af guldhornstyven

I 2002 er det 200 år siden, at en vis Niels Heidenreich brød ind på kunstkammeret og stjal to guldhorn. Hvem var denne Niels Heidenreich egentlig? Hvad havde han bedrevet før det berømte tyveri, og hvordan gik det ham siden? Historikeren Christian Larsen har fulgt hans spor gennem arkiverne.

Officerer og gentlemen

I kølvandet efter „Slaget på Reden“ oplevede søkadetuddannelsen en mægtig søgning. Og her lærte de unge mænd både at begå sig på dækket af et krigsskib og på et dansegulv. Museumsinspektør Jakob Seerup fra Orlogsmuseet har set på søkadetterne og deres uddannelse.

Besøg os på nettet: www.sidensaxo.dk – Her finder du masser af sider om historie, links, Danmarkshistorisk kalender m.m.

Af karsken bælg og ærligt hjerte – Heltinden Helger

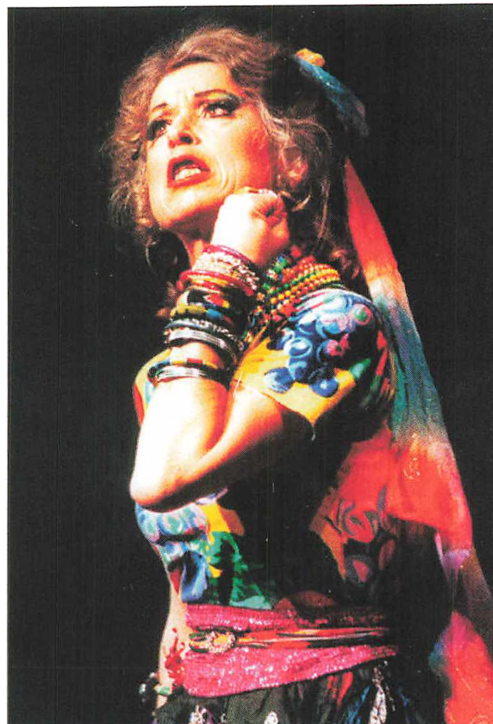
AF BIRGIT JENVOLD

Anne Marie Helger er en af Danmarks kendte skuespillere. Komikøse er en af hendes betegnelser for sig selv, men hun er også en moderne valkyrie – en heltinde.

Mange af hendes forestillinger får folk til at grine – og derefter tænke. Hun kendes for underholdende, provokerende og grænseoverskridende udfald fra scenen. Dertil – og ofte i nær sammenhæng med indholdet i hendes optræden – står hun frem i offentligheden med utallige mærkesager – til støtte for bl.a. flygtninge, HIV-smittede og hjemløse. Anne Marie Helger har i år 35 års skuespillerjubilæum, og hun har i årenes løb bevæget sig fra primært at virke på den alternative teaterscene til i dag at være blandt de mest markante kulturpersonligheder, der kan, tør og vil give sin ærlige mening til kende også om tabubelagte emner.

Der er sikkert nogle, der elsker at hade hende, andre elsker og beundrer hende bare. Da Statens Kunstfond i foråret tildelte hende det treårige arbejdslegat, hed det bl.a. i begrundelsen: „Glad var udvalget, da hun søgte os. For vi var ikke i tvivl! Vi ville støtte med alt, hvad vi kunne ...Anne Marie Helger er en ukuelig frontkæmper... Hun er en skabende kunstner, som skriver selv, føder sine ideer, organiserer og instruerer selv. Har sine meningers mod og stiller op til både hyldest og tæsk.“

Anne Marie Helgers heltindestatus skyldes, at hun igennem mange år har haft vilje og mod til at kæmpe for det, hun tror på – først og fremmest med en skarp tunge og barsk humor som våben. Hun opfattes som et menneske, der er i

besiddelse af integritet og moralsk vederhæftighed, som har mod til at trodse, hvor det er nødvendigt. Hun er en samfundsrevser, der – med egne ord – lufter sine uforbeholdne meninger og holdninger til mange af samtidens betændte bylder i form af en veritabel klimakteriemakrelsk skideballe.

FAKTA

Du kan læse mere om Anne Marie Helger og andre helte på www.koldinghus.dk
På denne adresse (eller på tlf. 76 33 81 00) kan du deltage i undersøgelsen over, hvem de danske helte og heltinder er. Udstillingen Den danske helt i 1000 år vises fra 25. august 2001 til 13. januar 2002 på Koldinghus.